

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXI-ik évf.

Mártius, Április. 1886.

2-ik füzet.

KIVEZETŐ ÚT A SZENTHÁROMSÁG FELETTI VITÁBÓL.*)

„Miglen jutunk mindnyájan a hitnek és az Isten Fija csmeretének egységére, miglen leszünk teljes férfiakká.“ Ef. 4, 18.

Van oly jóakarát és búzgó törekvés, mely „nem ismeret szerint való“, s a melyre éppen azért nem lehet számítani, hogy az a keresztények között a megosztásokat kevesbiteni fogja s a keresztény világ céljainak összhangba hozatalát maradandólag elésegíti. Ez a jóakarát és buzgóság oly jótermészetű és gyakorlati érzékkel megáldott emberek tulajdona, kik az életet felszínen nézik csupán, nem tekintve a közegre, a melyen keresztül látják, avagy a mysteriumokra, melyek alatta rejlenek; a kik nem tudják érteni, hogy annyi közös érdek, annyi közös szükség — a sok munka, a melyet elvégezni, a bánat, melyet enyhíteni és hordozni kell — miért nem egyesítik az embereket szeretetben és rokonszenven. Az ilyenek megelégesznek azzal, mit elejökbe adnak, megnyugosznak benne és nem kérdezik, hogy mi róla az elmélet; a keresztény hitrendszerek különböző magyarázataival nem törődnek. A hitrendszerek különbségei előttük lényegtelenek s meg sem is kísértik apróra vizsgálni, de annál inkább nagyra vannak aztán az ő egyetemes, átfogó, mindeneket egyesítő jóakaratukkal.

A magán életben e modor sok kellemetlenségnek elejét veszi, sok egyenetlenséget elsimit. S hála Istennek, hogy vannak olyan

---

*) E kiválóan érdekes és nagybecsű cikk, melylyel a hírneves bölcseلمي író folyóiratunkat megtisztelni sziveskedett, itt csaknem egyszerre jelenik meg a Christian Reformer angol szövegű közlésével. E cikk a szentháromságtan annyit vitatott kérdését egészen új oldalról világosítja meg. Eredeti felfogásával, melylyel a szentháromság vitájából kivezető utra mutat, s a szentháromságtan és az unitarismus közti mélységet kísérti összekötni, úgy hiszszük, minden gondolkozó figyelmét a legnagyobb mértékben fogja érdekelni.

Szerk.

„becsületes és jó szívek“ is, kik szeretetteljes természetükkel gyakran megédesítik Isten különös kegyelme sanyarú követeléseit. De a vallásos hit és érzés különbözőségei mégis egyebek, mintsem hogy velük bármily kifejtett jó humor is elbánni tudjon. Azok mélyen alatta rejlenek a gondolat és cselekvés felszínének. S jelentéktelenekeknek csakis az mondhatja, a ki nem ismeri; másokra nézve oly értelmük van, mely az egész világegyetemet más színben tükrözi vissza, s a mindennapi életet is más formában, mint a hogy sokan felfogják. A vallásos tan csupán elmélet csakis a kritikusra nézve lehet; a hívőnek ténnyt fejez ki -- végetlen és mindenütt jelenvaló tény, élet-leheletet, a mely nélkül a lélek egy pillanatig sem tudna élni. Tudni valamit a forrásról, a honnan kieredünk, és ott nem chemiai erjedést, hanem örök szent szeretetet találni; közelségét keresni az élő Istennek, mignem az ő világossága arczuukat megvilágítja s a lelkek közösségében érezzük, hogy ő jelen van; félni tőle, ha a bűn, s bizalommal fordulni hozzá, ha bánat terhe nyom; bizni ő benne mindig és mindenütt; s akaratáról megbizonyosodni, véle megbékülni és mennyei üdvöt remélni: mindezek oly szükségek némelyekre nézve, melyeket nélkülözni nem tudnak, s a melyek nélkül úgy érzik, jobb lett volna nem is születniük.

Az ily szellemek mélysége szüli a theológiát és az egyházat, és a ki őket egymással kibékíteni akarja, közöttük egységet akar létrehozni, annak a dolgok mélyére kell szállania. Ha a vallási versengések, viták valaha megszűnnek, bizonyára nem ama jótermészetű emberek fogják ezt eszközölni, kik közönyösek minden komoly meggyőződés iránt, hanem a kiknek elég komoly rokonszenvük és belátásuk van arra, hogy azt megértsék és teljes bizalmuk amaz alapigazság iránt, mely a hitrendszernek gyökereit táplálja. A valódi keresztény szeretet nem a felekezetiesség elleni visszahatásban áll, nem a hitvallások nem szeretésében, a fanatismus elleni kitörésekben és „közönyös mérséklet“-ben, nem abban, hogy az ember a vallásban semmire se tekintsen a világi erkölcsöken túl. A valódi szeretet nem tagadólagos, hanem igenleges; az nem az ellen-szenvtől való mentesség, hanem tiszteletteljes rokonszenv mindaz iránt, mi az emberek különböző gondolataiban és cselekedeteiben igaz, szép és jó s ezáltal egyszersmind gyöngéd megbocsátás az iránt, mi nem az. Hogy jóakaratot tanusithassunk a bűn iránt, erre nézve ismernünk kell a kisértést; részvétet a bánatban, tudnunk a bánat mélységét; elnézést egy téves hitnézet iránt, értenünk az alapját és jelentését. A kereszténységnek, ha nem is a legfontosabb,

de legrégibb vitájában, abban a vitában, mely minket minden más egyháztól annyira elválaszt, én úgy látom, hogy kölcsönösen nagy és sajtáságos félreértések forognak fenn, a melyeket megvilágosítani annyi, mint az útból elhárítani az akadályokat és ezáltal előkészíteni az utat arra, hogy a különböző keresztény felekezetek egymáshoz öntudatosan közeledhessenek.

Az unitáriusok egy személyű egy Istenben hisznek. A róla alkotott fogalmaikban az ő gyakorlati geniussokat és tiszta erkölcsi érzésüket követik, menten minden metaphysikai okoskodástól, erkölcsi ridegségtől és képzelmi hévtől; meghatározására ama szentírás kifejezéseket használják előszeretettel, melyek nem sértik a finom izlést, sem a lelkiismeretet. Igen gyakran eme két kedvelt elv befolyása alatt neveltetve: hogy „a hol a mysterium kezdődik, a vallás ott végződik“, és hogy „a világos szentírás helyeket utmutatóul és mértékül kell venni a homályos helyek megérthetésére“, csak másodsorban tekintik figyelembeveendőknak a szentírásnak ama helyeit, melyek mysticismus illatúak, s így Istent úgy fogják fel, mint azt a nagy és örökkévaló szellemet, kinek gondolatából jött létre e világ terve, hatalmából végrehajtása, és jóságából nagyszerű történelme. Hogy aztán mi ő maga magában, műveitől eltekintve, — mi volt magános örökkévalóságában azelőtt, hogy az életadó „legyen“-t kimondotta, azzal nem vesződnék; a teremtésnél kezdik, a melynek törvényeiben bölcsességét látják beírva, mindenhatóságát kifejezve.

És a mint a látható teremtéstől veszi az ő vallásuk kezdetét, a teremtett világ kiterjedtsége határozza meg a körét. A hol törvény és rend van, ott az ő Istenüknek tanúbizonysága: előttük Isten együttlétező a természettel, a melyen túl szemléletük nem is szokott terjedni. Valóban ők nektek fogják azt az ismeretet köszönni, hogy Isten több, mint természet, hogy az ő lénye transcendens és bármely pillanatban megváltoztathatja vagy megsemmisítheti világrendszerét. De ez csak annyit jelent, hogy reá nézve más dolgok is lehetségesek azokon kívül, melyeket egyszer megalkotott. De nem jelenti azt, hogy léteznék tényleg egy oly birodalom, melyben Isten szabad tetszés szerint él és működik s törvényeit mindegyre változtatja. Tehetné azt, és egyszer-kétszer ez csodában vagy különös ihletésben lett a történelem folytán megvalósítva, de az ily esetek kivételesek és a múltéi. Az Istennek valamely állandó természetfeletti működéséről, melyben sem törvényhez, sem szabályhoz nem köti magát, hanem most is első teremtési jogait használja, az unitáriusoknak valóban kevés fogalmuk van. Az ő vallásuk a termé-

szetnél és történelemnél kezdi, s azokon belül keresi Istent. Itt úgy hiszik, az ő munkája határozott és meg lehet ismerni. A mi ezeken túl van, a mysterium birodalma, rájuk nézve mintha nem is léteznék; előttük az tilos mező, melybe a képzelet beléphet ugyan, de csak úgy, hogy utat téveszsen. *)

Melyek hát azok a jellemvonások, melyek azok az isteni tények, melyeket az unitáriusok az ő Isten-eszméjükbe foglalnak? Isten a világ teremtője, ki a világot a szépség és jóság gondolatából teremtette s állandó hűsége által fentartja: A tyja azoknak a lelkeknek, kiket az ő hasonlatosságára teremtett és törvényét szívébe írta; erkölcsi kormányzó, ki fegyelemmel nevel, rokonszenvével segít és int a megfizetéssel; örök bíró, ki szentségéből a bűnbánót keblére fogadja, könyörületet tanusít és elébe siet a megtérő tékozló fiúnak. Ő a történelemben a gondviselés, az emberiség nagy drámájának rendezője, ki a nemzeteknek a geniust, a prófétáknak az inspiratiót adja s a hősöknek szerepet oszt, a ki a viszonyok szövedékéből, melyet annyi emberi indulat kersztez, oly célszerű, oly szép és bámulandó dolgokat fejt ki, milyeneket csakis az ő szelleme tudhatott előre felfogni. És a mint ő folytonosan magában van és mindezt cselekszi, úgy ő ezt különösen a Jézus Krisztus által jelentette ki, a kiben ő lakozott — isteni világosság emberi árnyékok közt — és a ki által s a kinek hasonlataiban és csodáiban, mélységes szavaiban és legtisztább áldozatában örök kegyelmét és igazságát engedte csodálnunk; s a kihez — a feltámadotthoz és megdicsőülthöz — vonzza most magasabb dolgokra irányzott sziveinket. Ezek azok a tulajdonságok, melyek az unitáriusok nézete szerint azt a lényt alkotják, kinek neve: Isten. A kiben e fogalomjegyek megvannak, ki oka a természetnek, ki föld ura, lelkek lelke s kegyelem forrása, magában foglal minden tulajdont a mi isteni, s a mit az imádó, szerető és bizó lélek az isteniről való gondolkozásában fölérhet.

*) Nem szükség, úgy hiszem, az olvasót figyelmeztetni arra, hogy a két ellentétes theológiáról való emez ismertetésem, e theológiák jelenlegi állását véve, nem igényel minden részletekben érvényességet. E theológiák egy régmúlt idő szülöttei, s az nyomta rájuk a meghatározó bélyeget; és hogy ha alaposan akarjuk viszonyos jellemvonásaikat ismerni, úgy kell azokat vennünk, mint történelmi lételükben és működésükben jelentkeznek, s különösen pedig, mint azokban a korszakokban jelennek meg, melyeket a szentháromsági vita klasszikus korszakainak lehet nevezni. A mindkét oldalon észrevétlenül történt közelések sokat elvettek a régi ellentétességből, ámbar még mindkettőből elég maradt fenn arra, hogy összehasonlításom mellett bizonyítson.

A szentháromsághívők három személyű egy Istenben hisznek, s ezáltal a számbeli kiszélesítés által vagy többet vesznek fel, mint a mennyi az egyszerűbb fogalomban befoglaltatott, vagy pedig e hármás beosztásban az előbb egy központhoz tartozott tulajdonságok vannak újra rendezve. Nem szükség talán megjegyezni, hogy itt a „személy“ szó nem a rendes értelemben van használva, nem egy külön, szabadon ható lényt jelent, ki lényegi és akarati egyénisége által minden mástól külön van választva. Ha úgy volna, ha az istenség három neve három különböző lényt jelentene, mint „három angyal, három ember“, akkor a szentháromsághívőket csakugyan méltán lehetne három Isten hívéssel vádolni. S nem is állítom, hogy ez a vád sohasem igaz. Valószínű, hogy a kik a görög theologia finom megkülönböztetéseivel nem ismeretesek, az Atyát főleg úgy gondolják, mint az incarnatio előtti Istent, a Fiut, mint az evangéliumokban levő történelmi alakot, és a Szent Lelket, mint az első pünköshti ünnepen a végre küldött isteni lényt, hogy a mennybe emelkedett Krisztus helyét elfoglalja. Azt képzelik, hogy mint egymáson kívül álló lények hatnak egymásra, hogy maguk közt isteni drámát játszanak; s minthogy most ehez, majd ahhoz küldik könyörgéseiket, az ő hitükben tehát e személyek külön vannak egymástól választva; félelmük, aspiratiojuk, szeretetük nem foly össze egy élő egységbe. Ez lehet hibája s bizonyára veszélye a szentháromságtannak, de nem a valódi értelme. Hogy a szentháromságtant helyesen megérthessük, a személyiség eszméjét halványabb árnyalatra kell visszavinni. Le kell úgy szólva olvasztani a szögleiteit, míg az éles külső vonások egészen eltűnnek s többé nem tudjuk megmondani, hol végződik az egyik és kezdődik a másik, mert mindenik egy közös alapba merül bé. A három személyt, mint a bensőbb világosságnak megannyi részeit kell vennünk, melyek az Isten eszméjének általános elemeiben megkülönböztethetők, de a melyek mégis nem szűnnek meg ugyanabban a lényegben létezni, a melyből mindeniküket egyaránt megbizonyítani lehet. Szóval e tan alapszine a görög pantheismusban van letéve, mely Istent, mint a világegyetem gondolkozó hatalmát fogta fel. E végetlen elemmel való összehasonlításban, a személyiség: a tulajdonságok együvé vonása és megkülönböztetése, végesnek és tökéletlennek látszott. És hogy a ketlő egymással kibékíttessék, a személyi különbségek az alapul szolgáló isteni elemre vitettek át és az abszolút Egy, mint viszonyos Három lön kinyilatkoztatva.

S minő tulajdonságai vannak már most az Első Személynek?

A niceai hitvallásban róla csak egy dolog van mondva, az t. i. hogy ő „az ég és föld és minden látható s láthatatlan dolog teremtője“; de még ezt sem lehet a második személytől való megkülönböztetéséül venni, mert arról az állittatik, hogy „minden dolgot ő teremtett.“ A teremtés ténye tehát, a Fiúé; s csakis közbenjárólag, általa, mint végrehajtó ok által (ὁ ὄν) van az Atyára, mint szándékló okra visszazavive; a kitől midőn ez így elvétetik, semmi egyéb nem marad mit mondani róla, csakis az, hogy Ő az Atya, a kitől van a Fiú. Hiába keresünk ezenkívül más jegyet, vagy tényt, vagy bármi megkülönböztető más tulajdonságot. Végig mehetünk gondolatban mindazon, a mi csak ebben a világban kezdettől fogva történt, de egyet sem fogunk ezen kívül reá vonatkozólag találni. Rendre vehetjük a szentírásban leírt egyszerű isteni terv eseményeit: a világnak hat nap alatt való teremtését, az ember alkotását, és tapasztalatát az Édenben, az emberek elszéledését, a zsidó és pogány népek történelmi missióját, a megváltás művét, az egyház vezérlő jelenlétét itt alant, s a szentek közbenjárását odafenn, Istenországának végleges győzelmét, a feltámadást, ítéletet és az örökélet ajándékát — avagy melyik tartozik ezek közül különösen az Atyához? Mindezek kivétel nélkül a Fiúnak vannak tulajdonitva, sőt folytonosan az ő szentségének bizonyítékaiul reánk kényszerítve. Szóval kérjete „jelt“, a mely által az Atya személyiségét megismerhetitek, s hogy ha csak nem zavarjátok össze a fogalmakat — „egy jel sem fog nektek adatni.“ Nincs egy tény, egy jelenség, mely az ő működésének megkülönböztetésére vonatkoznék; és az ő gondolata, melyet egy vonal sem jelöl, sem szín nem jelez, az abszolút üres térbe sülyed vissza.

Hogy valóban megérthessük, hogy a régi egyház mit értett „az Atya“ alatt, csakugyan épp ebben az irányban kell haladnunk; a tárgyakkal és eseményekkel benépesített világegyetemtől vissza az üres felé, a míg végre elérjük a kezdetes ősmagányt és azt kérdezhetjük, hogy mi ez most itt? Midőn a világ így ugy szólva levetkőztetve áll szemünk előtt, érezni fogjuk mégis, hogy az nem csupa üresség, a mi ott van. Halottnak látszik, mint a siri csend, de nem halott, csak alvó: mozoghatlan és sötét, mint a tér köröskörül, de terhelt felhő az, „a menydörgés rejtett helye“, a honnan villámnak kell kiütni. Szunyadó erő előzi meg az ébredő tettet; rejtett lehetőség a látható valóságot, a gondolkozás benső teltsége a kifejezett gondolatot. Ennek a rejlő hatalomnak, ennek a végtelen teltségnek, ennek a létező, de még nem élő, még mozgásba nem

indult, nem nyilvánult tökéletességnek, adták a mysteriummal küzködő theologusok „az Atya“ nevet; mely legalább arra szolgál, hogy megelőző forrása eszméjét adja annak, mi még létesülésre vár. Tehát a nyilvánulása előtt magamagában létező, a pusztán egyedül magán való, de mégis jelenvalóságos Isten — e csillagtalan éjszaka, az értelemnek e néma megmérhetlensége — értetik az első személy alatt az elfogadott hitvallásban. De mihelyt a néma csönd megtörik, a gondolat nyilvánul, és megszületik a teremtés költői nagy műve, s megkezdődik a történelem nagy drámajátéka — az isteni lét emez élő, kinyilvánított állapotában már nem az Atya, hanem a Fiú. Nem kérdés az, hogy mi e kinyilatkoztatás eszköze és formája. Physikai természet, erkölcsi törvény, kijelentés, mindez mint Ige, mint az egyébként néma Véghetelenség kinyilvánulása az Isten Fiára van vonatkoztatva. Az egyetlen alapeszme, mely által a két személyt megkülönböztethetni, egyszerűen ez: hogy az első személy: Isten az ő elsődleges lényegében, az ő véges jelentések nélküli véghetelenségében; a második: Isten a tüneményekben és tényekben nyilvánulva, mindenütt ott hagyva az ő nyomait, a hol csak valami a dolgok mélyéről felszínre jön, vagy pedig ismét alá merül.

Ez eszme segítségével mi az egyház tanában egy látszólagos ellenmondást oldhatunk meg. Mind a mellett is, hogy az elébb felüntetett viszony szerint a második személy későbbi, mint az első s a tannak éppen ez a szülői hasonlattól kölcsönzött szójárása e benyomást kelti fel ismételten az emberben, mégis az van mondva tovább, hogy a Fiút éppen oly örökkévalónak kell hinni, mint az Atyát. De hogyan lehetséges ez? méltán kérdezni. Hol van a fiúság, hogyha mindkettő öröktől fogva létezett? Miféle beszéd az, mely nem követi a gondolatot, melyet kifejez? De mégis minden gondolkozó ember, ugy hiszem, ebben az ellenmondásban fogja magát érezni, és nem szerencsésebb kilátással a kibontakozásra. Hogy a dolgok eredetét felfogjuk, a régi örökkévalóságba megyünk vissza, a teremtett dolgokat egymásután elhagyva, míg a korszakokon visszafelé, számításunk végre a semmihez jut, a hol nincs föld, hogy az ingát lengesse, sem nap, mely az órát mutassa. Másképpen nem tudjuk magunknak képzelni Istennek okozati hatását a nagy egészre nézve, csakis hogyha őt azt megelőzőnek gondoljuk, csakis ha azt szemléletünkben kihagyjuk, hogy őt magát egyedül szemlélhessük. De tarthatja-e valaki napjainkban a teremtést egy valódi világrendi műveletnek? a Mindenhatóság paroxysmussából eredt hirtelen válságnak, chaossal megelőzőleg, renddel az-

után? Lehet-é azt gondolni, hogy ha mi tényleg a multnak amaz időpontjába vitetnénk vissza, az isteni egyedülvalóság nagy pusztáját találnók ott valóságban? Lehet-é azt gondolni, hogy az Isten valaha „tanubizonyság“, nyilvánulás nélkül hagyta volna magát? Nem! épp az ő tökéletességének lényege hozza magával, hogy ő ne maradjon magába zárkozva; s egy nyilvánuló világegyetem nem csalfa képzelet, hanem az ő akaratjának örökkétartó kifolyása. A természeti tárgyakkal és lényeknek egyenként véve, megvannak tényleges kezdeteik, születés által jönnek létre, de egy oly körbe jutnak fel, mely sohasem volt üres, és az örökkévaló állandóságot az időken keresztül az ők egymásután következősük jelzi, mert az Isten sohasem aludt, hanem mindig élt. S nekünk azért utáfgondolva, meg kell változtatnunk első fogalmunkat. S a helyett, hogy őt előre oda tegyük az egésznek okul, az egész részei mindenikének megéje kell helyeznünk alapúl; mi ugy fogjuk fel őt, mint állandó alapját mindannak, mi jön és megy, — mint azt az örökké állandó, örök szent, örök ifju Hatalmat, mely mindenfelé szépséget és jóságot lövel ki magából. Mindenütt föllelhetni szelleme nyomait; az ő Igéje örök, miként ő maga. Ez tehát amaz állítás jelentése, hogy a Fiú éppen oly örökkévaló, mint az Atya; és ezzel az értelmezéssel az első és csalfa felfogásunkat próbáljuk meg kiigazítani, azt a felfogást t. i. hogy az Isten egy darabig tétlenül létezett, hogy az ő nyilvánulása bizonyos idő után következett bé; ez az értelmezés tagadja, hogy a különbség időbeli, a kettőt tekintetben egyesíti; és az után és az előtt viszonya helyébe a mindig keletkező jelenség és az örökké marada ndó alap viszonyát állítja oda.

Avagy nem elég világos-é ezekből, hogy a hitvallások miért nem tudnak az Atyáról valami megkülönböztetöt mondani? Mihelyt valami keletkezik, az a Fiú. Minden véges dolog és minden véges tárgy, melyek nekünk az Isteni természetet és gondviselést fejezik ki és példázzák, az ő tulajdonságainak formálására szolgálnak közre. Miután nélküle „semmi teremtett sem teremtetett“, minden az ő nevéhez kapcsolódik; és az Atya, maga magában szemlélve, csak mint üres megmérhetlenség jelenik meg, mint a végetlen lehetőségnek sötét, ki nem vehető formája, mint minden tökéletességnek elrejtett és még egy fokon sem valósított hatalma. Hasonlít a csillagokat tartó égbolthoz, mely maga magában láthatatlan s érezni csak általuk lehet; lételük feltétele, megjelenésük alapja, de leírni csakis az ő jelenlétükre és helyükre való utalással lehet; a leg-

fenségesebb tárgy ezekkel együtt véve; de nélkülök, magára, csupa sötétség a gondolatnak.

A szentháromság Harmadik Személyére, s a Szentlélek tanára vonatkozólag lehetetlen és az én közelebbi czéломra szükségtelen is hosszszasabban beszélnem. Csupán egy megjegyzést akarok tenni. E személyiségnek a többiektől való elkülönítése, nem lévén öszszeillő ezt azokba bémeríteni, mély és igaz érzésen alapszik, azon t. i., hogy az emberi szellem nem csupán a természetnek egy része, hogy úgy tekintessék, mint a természeti világ tárgyai, melyek kérlelhetlen természeti törvények alatt állanak. Mi úgy vagyunk meggyőződve, hogy bennünk valami istenibb is létezik, valami, mi a szabadságban, erőben és szeretetben rokon a Legfőbb Szellemmel. És e kiváltságnál fogva másképp kell hogy rólunk magasabb életünkben gondoskodva legyen, mint a természet közönséges teremtményeiről; nem csak ellenőrző felvigyázatra van szükségünk hogy vajjon az ő akaratát cselekedjük-e, hanem élő közösségre, melyben hasonló hasonlóval, szellem szellemmel áll szemben. E közös érintkezést megnyitni, erre segílyt nyújtani, égi rokonságunk halványuló tudatába megújulást lehelni, az Atyával és a Fiúval egygyé tenni: ez az a feladat, melyet az egyház a maga tanában a Szentlélek számára fentartott. Hogy mi az Isten maga magában; s mi a világegyetemben és a történelemben; és mi az emberi lélekkel való közösségében: ez a három néző pont az, mit a szentháromság „Személyei“ jelölnek.

És már most e három közül melyikkel esik öszsze az unitáriusok imádásának Egy tárgya? Mind maguk, mind pedig ellenfeleik azt fogják felelni — az Atyával. Én pedig ezzel szemben azt mondom, hogy a Fiúval. Igaz, hogy mi nem úgy nevezzük őt; igaz, hogy „Atyának“ hívjuk, a kihez imádkozunk. De eme szavak jelentése az én felfogásomat igazolja. Mert vizsgáljuk csak, mi az unitáriusok értelme az Istenről. Minő tulajdonságokat, minő működést kötnek ők hozzá? Teremtő gondolat, igazgató gondviselés, szabadító kegyelem. — S mindezek melyik fejezetében találhatunk meg a hármas tervnek? Azok a második és nem az első személy megkülönböztető jellemvonásai. Mindazt, a mit az unitarius az ő Istene valódi fogalmának föltüntetésére mondhat — hogy ő terjesztette ki az eget, ő vezérelte Izraelt, ő lakozott az emberi Krisztusban, ő kormányozza a világot, ő van jelen az egyház öntudatában — a Fiú ismertető jegyei közt találjuk följegyezve. És hogyha az unitáriusok fogalma valamelyik részében hiányosság található, a

vádnak így kell ellenük hangozni, hogy elhagyják az első személyt és a másodikkal kezdik.

És e vád bizonyos mértékben igaz. Az Atya abban az értelembe, a melyben én kísértettem kimagyarázni, csakugyan hiányzik az unitarius hitvallásból. A magán való és ki nem nyilatkoztatott Istennek amaz elvont, metaphysikai eszméje idegen a mi gyakorlati s pozitív szellemünknek. Mi a megvalósítottban és concretban vagyunk otthon; nem közeledünk az isteni szellemhez, míg nem beszél hozzánk, képzelünkkel nem keressük azt a végzetetlen mélységet, a hol ő még elrejtve, csak maga magában létezik. Mi tehát tényleg a hitvallásnak épp a tetejét, legmagasabb pontját mellőzzük, s először is a saját igazságunkon, a középső terminuson kezdjük el. A meddig ez nem lesz megértve, a két theologia mind vitatkozhatik a sötétben egymással, találkozni soha sem fognak; nyelvük, bár ismeretes, de értetlen nyelv marad. Az „Atya“ szónak például egészen más jelentése van az egyikben, mint a másikban. Atya, kinek és minek Atyja? Az unitarius azt fogja mondani: „az embereknek, nekünk és minden teremtménynek, odaértve természetesen a Názárethből származottat is.“ A trinitarius meg azt: „a Fiúnak, az örökkévaló, a világ előtt is létező Igének.“ De ilyen Atyaságról, melynek nincs semmi vonatkozása a teremtett lényekre, s illusztrációja e kifejezésben, „mert mi is mindnyájan az ő fiai vagyunk“, az unitariusnak nincs fogalma, sem hite. Egyáltalán nem ez, mit ő ért az Isten atyaságáról beszélve. Hogyha a szentháromsághívók ezt észrevették volna, bizonyára kevésbé vádolnák az unitariusokat azzal, hogy egy hideg, meszsze levő, félelmetes Istenben hisznek. E vádat arra a felvételre alapítják, hogy mi az ő vallásuknak csak első személyében hiszünk és a többiben nem; mely esetben az valóban igaz lenne. De írtsék meg, hogy a mi hitünk tárgya az ő második személyük és nem az első, s így a vád hamis, mert éppen a második személy az, a ki körül mozog, mint hitüknek fénylő középpontja körül, minden tiszteletük, imádásuk és bizalmuk, vágyuk és lelkesedésük. És hogyha mi is, habár más név alatt ő benne hiszünk, őt imádjuk, a vallásos élet gyűpontjában egyek vagyunk az egész kereszténységgel. *)

*) Az orthodox gondolkozásmód fennebbi magyarázatának megerősítésül hadd álljon itt egy kitűnő államegyházi lelkésznek, kivel barátságos levelezésben állok, egyik leveléből vett emez idézet: „Éppen most jövök egy egyesült ima-meetingről, melyen különböző felekezetű lelkészek voltak jelen és meg voltak lepelve az által a mód által, mely szerint komoly és tehetséges embe-

A „Fiú“ szónak is a két theológiában egészen különböző értelme van. Ha az unitáriusnak „a Fiút“ említik, azonnal a názárethi Jézusra, az evangélium történelmi Krisztussára gondol, az ő élete eseményei s működése ideje jutnak eszébe, s természetes, hogy a mikor ezt az emberi alakot az Atyával egyenlő rangba látja helyezetteti, megbotránkozik; ebben ember-istenítést lát, s hajlandó bálványimádásnak bélyegezni. De bálványimádás lenne másfelől aztán az is, ha a trinitarius a Fiúról beszélve, alatta a történelmi Jézust értené, ha azt a képet felvéve, attól az időtől kiindulva, kezdené azt kiterjeszteni egészen addig, mig nem az égi trónra felültette és bebocsátotta egyenlő elemül az Istennek korábbi, a világkezdete előtt való világosságába. De az ő gondolatutja tényleg éppen a fordítottja ez eljárásnak. A Fiú nem mint történelmi személyiség jelenik meg lelkében, hanem mint Isten lényének örök kifejezése, — mint a dolgokba odaállított eszme — kijelentve az időkben keresztül a természetben és történelemben, de hasonlíthatatlan fényvel, ragyogással öszpontosítva a Jézus bámulatos jellemében, szent életében és megváltó nagy munkájában — ő benne, a kinek Isten oly mérték felett adta az ő lelkét, hogy ő „a testté lett Ige“ lön — isteni tökéletesség emberi viszonyokkal.

Ebben az értelemben a Fiúban való hit nemhogy bálványimádás lenne, sőt az más név alatt éppen egy az unitáriusoknak abban a lényben való hitével, ki a Krisztusban lakozott. Ő, a ki az egyik hitvallásban a Fiú, a másikban az Atya, de a kettő egyezik egymással, ha nem is mindenben, s mindvégig, de abban, a mi mindkét hitnek lényege, középpontja. Hasonlítsák csak össze mindkettő védői e hitvallásokat erről az álláspontról, hasonlítsák össze egyes, nyílt lélekkel, s nemcsak a szavakra, hanem a gondolatokra is tekintve, melyeket a szavak tartalmaznak, hasonlítsák össze rokonszenvvel, s nem különbséget kereső szellemmel: s akkor lehet reményünk, hogy mi mégis mindnyájan eljuthatunk a hitnek egységére és az Isten fijának igaz esmeretére.

DR. MARTINEAU JAKAB.

---

rek imái mind a mellett a tény mellett bizonyítanak, hogy a szentháromság valódi szükségét elégit ki. Az imák csaknem mind a Jézushoz, mint Istenhez — mint úthoz, igazsághoz és élethez voltak intézve. Az égi Atya a legtöbbször nézve egy nagy távol levő Eredeti hatalom volt. a kinek szeretetéről csak azt tudták mondani, hogy a Jézus Krisztus nélkül sohase hihettek volna benne; és a Jézus Krisztus hatalmában való ama hit nélkül, hogy ő az Atyával egyenlő, kétségkedniök kellene a Szent Lélek, a Vigasztaló által való folytonos és állandó jelenléte iránt.”

A SZOMBATOSOK IRODALMI MARADVÁNYAI ÉS VALLÁSOS NÉZETEIK.

(Második közlemény.)

A „Szombatosok régi könyve“, mint ismertetett tartalmából láttuk, a magyar egyházi és vallásos irodalomnak oly becses codexe, hogy méltán neveztetett „igen nevezetes ritkaságnak.“¹⁾ Becsét és nevezetességét különösen az emeli, hogy míg a mózesi zsidó törvényt tartja minden vallás alapjának, az evangéliumot nagyra becsüli, s a katholicismussal szemben liberalis protestans szempontból itéli meg a keresztény tant, s bírálja a bibliát, illetőleg az új testamentumot, mivel az ó-t a priori teljesnek tartja. Kritikai megjegyzései a legtöbb helyt olyan előhaladtak, hogy némelyik közülök helyet foglalhatna a XIX-ik száz kritikájában is. Hogy a keresztény szabad- elvű theológiára nézve e codex valóságos nyereség, az különösen kitűnik még hátralevő része ismertetéséből.

Nem lesz fölösleges előre bocsátanom, hogy míg a Codex eddigi részei a collectio jellegét viselték magukon, s nemcsak hogy sok másolótól, de több írótól is keletkeztek, addig a még hátralevőkben nagyobb részét egy kéz írásában egy író nézetei vannak elmondva.

Egy az Isten és Mozes az ő profétája. Ez a néhány szó magába öleli a mi szombatos írónk theológiája alapelvét. Az elv kifejtésére most egy majd más körülmény szolgáltat okot. A kiindulás ugyanaz, a mit már láttunk, t. i. egy zsoldárt felvesz és annak alapján kifejti a főelvet. A felvett zsoldár a 113-dik, melyet már röviden érintettem. Fő elvek: A törvény megtartandó. A törvény Istentől adatott. Mozes felette áll a pogány bölcseknek. A papok sectái: a pápások, lutheránusok és demetriadusok (unitáriusok) mind tévelyegnek. Alaptalan vád az, hogy a szombatosok az apostolok írásit megtagadták volna.

¹⁾ Codexünknek e czímet, mint annak közelebből tudomására jöttem, Székely Sándor unitárius püspök adta volt.

Hogy a Codexhez ragaszkodjam, mindezeket rendre veszem, s legelőször is az alapul szolgáló zsoltárt egész terjedelemben közlöm:

113-dik zsoltár.

Ur szolgálai Istent velem dicsérjétek
 vig énekkel ő (ez)²⁾ szent nevét említsétek,
 csodáit, dolgait nosza beszéljétek,
 felejteni őtet senkinek ne tőrjétek.

Régi teremtésit, dolgait tekintsétek,
 az égről, a földről, urat dicsérjétek,
 napkelettől fogva esetig értitek,
 miből kell dicsérni dolgait esmeritek.

Láddé semmi nemzet közt oly nagy Ur nincsen,
 kinél feljebb való király ő ne legyen,
 mert királyi székit helyhezte az égben,
 szeme vagyon és bir onnat minden nemzetben.

Az kik e nagy urat még nem ismeritek,
 nosza mondjátok meg ha tudtok ismertek,
 ily felséges királyt, kit és hol hittetek
 ha ezzel nem ér más, mást tehát ne hidjétek.

Távol lakik ugyan, és igen magasan,
 de nincs oly alacson, kit ne látna nyilván,
 semmi nincs a földön, semmi a föld gyomrán,
 semmi nincs az égben, kit nem tudna igazán.

Im az (ez) elvetettet a pörből felveszi
 tisztességes polczra, ha akarja teszi,
 ganeban heverő szegényt felemeli
 fejedelmi közé, szenti közé ülteti.

Drága magzatokkal a meddőt megáldja
 a magtalanokat ő virágoztatja
 halálba elpusztult házat szaporítja
 a keserves anyát ismét megvigasztalja.

²⁾ A zárjelben levő szavak a Bogáti Fazakas Miklós fordítása eltérései.
 Egyébben szóról-szóra megegyeznek.

Ezt minden ujholdkor Isten népe monda,
gondviseléséről a szent urat álda,
az igaz Istennek csak az egyet vallja,
száztizenharmadik énekébe ezt hagyja.

A fordítás kritikai bírálatát, valamint ama kérdés eldöntését, hogy ez a szombatos fordító, vagy a Bogáti Fazakas Miklós műve-e, mellőzöm, mivel főtárgyamtól igen messze vinne.

A zsolnárt egész terjedelmében közölni azért tartám szükségesnek, hogy az olvasónak legyen módja a bírálat tárgyalása rendén mindig szem előtt tartani. A fordítás bár tul szabadon bánik el a szöveggel, irodalmi tekintetben nem érdektelen. Előbbi közleményemben röviden érintettem a magyarázat idevonatkozó részét, de a teljesség okáért szükségesnek tartom bővebben megismertetni. A zsolnárt főtartalmát: „az igaz Isten csak egy“ megerősítendő, az író közli rövid kivonatban a 90-ik zsolnárt s hivatkozik Ezsaiás 44. 45. 46. s Mózes ötödik könyve 6 ik részére: „De mégis — folytatja tovább — hogy bővebben és világosabban megteessék a mi értelmünknek igaz volta avagy igazsága, mivelhogy a profétáknak, a mely mondások a magától uralkodó egy atya Uristenről vannak, megirattatván, azokat az ellenkező atyafiak, mind az Ur Jézus Krisztusra tekerik és rolla magyarázzák, és a dicsőségnek Istenét az Uraságtól megfosztják, szükségesnek lenni itéltük, hogy az Ur Jézus Krisztusnak az ő maga bizonyágtételeiből, melyet a szent apostolok megirtanak, megmutogassuk, az Istenis, a magától való egy atya Uristen, miképpen különböztessék meg az Jézus Krisztustól, mind méltóságban, s mind voltábau, azaz valóságában, a Kisztus Jézusis az ő mennyei atyjától.“

Igazsága megmutatásának módja az, hogy elsőbben megbírálja az ellenkező fél ellenvetéseit s azután felsorolja a biblia bizonyító helyeit. Az ellenvetés, mit Isten (Máte 17. Mart 9. Luk. 9-ben) szól a Jezus felől: „Éz az én szerelmes fiam, kiben énnekem, az én kedvem betölt, őtet hallgassátok.“ E mondásból az ellenkező fél azt hozza ki, hogy „őtet hallgassátok“, annyit teszen, mint „őtet Istennek tartásátok, imádjátok, tiszteljétek.“ „Ilyen értelmén bolondul és esztelenül meglepedni csak nevetség és csufság.“ Ezzel éppen ellenkezőt is bizonyít Luk. 9. része, mert Jézusnak Mózes és Ilyés proféta mondották, hogy Jerusalemben bekövetkezik halála, már pedig ha Isten lett volna, tudnia kellett volna, s nem kellett volna hogy más mondja.

Mit teszen a Jézus Krisztust hallgatni? Felöltözni őt, a mint Pál Rom. 13. részben mondja. A Krisztus felöltözése kétképpen lehet: 1. ha parancsait megtartjuk; 2. ha nyomdokait és életét követjük. E két feltétel a vallási és az erkölcsi élet szabályaira látszik célozni, azonban az író az utóbbit tartja a fontosabbnak, mert míg arról csak egy néhány sorban szól, addig ezt tárgyalni szükségesnek tartja. Ebionita felfogásra vallólag azt kívánja, hogy az ember vesse meg a testnek minden kívánságát, dicsőségét, éljen szentül, kegyesen s ha kívántatik, az Isten igazságáért még életét letenni is legyen kész. Vagy Máté 16. 24. a ki őtet akarja követni, tagadja meg magát és viselje a maga keresztyét. „Én, énmagamtól nem szóltam, hanem atyám ki engemet elbocsátott, ő parancsolatot adott nekem hogy mit szóljak és tudom hogy az ő parancsolatja örök élet“ Ime ezekből megértheti, a ki ítélettel akar arról tanulni, hogy mit teszen a Jézus Krisztust szolgálni.

Második ellenvetésök az, hogy János 3. 31. Krisztust igaz Istennek írja. János apostolnak még csak elméje sem néz arra, hogy Jezust Istennek nevezze, de ha szinte annak nevezné is, akkor sem olyan öröktől fogva való, dicsőséges, hatalmas, láthatatlan, foghatatlan Isten volna. S különben „ha Istennek mondaná is nem ellenkezének a mi értelmünkkel, mert ezt mi megtanultuk az Isten népének Izraelnek az ő példájokból és cselekedeteiről, a szentírásnak betűje szerint, hogy Mózes és a tisztviselők az Isten népe közt, és az Istennek angyalai is mondatnak Isteneknek.“ Az Isten népe tudta és értette, hogy nincsen olyan Isten több az egy Atya Istennél.

Ismét, midőn Ábrahám felakará áldozni fiát Izsákot a Moria hegyen, az Isten angyalával megakadályozá, mert megelégedett a tökéletességével, és azt mondá, megsokasitom a te magodat, mint az égnek csillagait. E magon, a mint Pál apostol is magyarázza, a Jézus Krisztust kell érteni, kiben nemcsak a zsidók, hanem minden pogányok közül való hűvek Ábrahám fiaivá lőnek.

A fennebbi ellenvetések tárgyalása után utmutatást ad azoknak, a kik csak a Jézus Krisztus halálának érdemében vetették az ő üdvösségöknek reménységét, mivelhogy ez dugta be az ő lelki szemüket, hogy a Krisztus halálának, vére hullásának érdeme elégséges az embereknek üdvösségökre, melylyel biztatják nagysokan az emberek magokat. Irónk ide vonatkozó bírálatát már röviden ismertettem.³⁾

³⁾ Első közlemény 20. l.

A Codex 39. és 40. levelén mondja el az igaz fundamentumokat annak megmutatására, hogy az Isten törvénye megtartandó. Fundamentumai a következők: 1. Mert az új szövetség nem elrontója a Mózes törvényének, azért a Mózes törvényét a Krisztus eljövetele nem rontotta el.

2. Az új szövetség a törvénynek embereknek szivekbe való beírása a Messiás lelke által, nem hogy eloltatnék, hanem hogy megérsíttetnék. Azért a törvény nem rontatott el.

3. Az Úr Jézus nem avégre jött, hogy a törvényt eltörölje, hanem hogy beteljesítene. Azért a Mózes törvénye a Krisztus eljövételével nem rontatott el.

4. Az apostolok együtt az Úr Krisztussal nem betűnek szolgái, hanem Léleknek szolgái, azért a törvény nem rontatott el általuk.

5. Krisztus a tanítványával a törvény szerint élt, azért nem rontották el a törvényt.

E tételek ellen fel szokták hozni Pál (Col. 2 r. 16. 17.) eme szavait: „Senki azért titeket ne ítéljen az ételben vagy az italban, vagy az ünneplésnek részében, avagy az ujhold ünnepében, avagy a szombatokban, melyek a jövődőknek árnyéki, de Krisztusé a test.“ Felhozzák azt is, hogy a Krisztus a szombatot sokszor megszegte; hogy az apostolok tiltakoztak az ellen, hogy rájuk oly terhet vessenek, melyet elődeik nem viseltek.

Mindezekkel szemben a szombatos író védelme a következő: Ezek a mondások erőtlenek, mert hogy Krisztus a szombatot megszegte, azért cselekedte, hogy megbizonyítaná magát Istentől bocsátottnak lenni. A prófétának is, midőn nem hittek nekik, meg volt engedve Istentől, hogy a parancsolat ellen cselekedjenek. Ilyes proféta Karmel hegyén áldozott, holott csak Jerusalemben lett volna szabad, de megtette azért, mert ha Járuselemben áldoz a helynek és nem neki tulajdonították volna a csodát, így pedig átlátták, hogy ő igaz profétája Istennek.

Ehez hasonlóan Jézus is, hogy megmutassa, hogy nem maga kedvéből, sem a sátán erejéből teszi csodát, „hanem hogy igaz Messiás és Isten fia, ezokáért hágtá által a szombatot.“

Mindezeknél érdekesebben bizonyít az apostolokkal.

„Az apostolok azért éltek a törvény ellen, hogy az apostoli rendnek meg volt parancsolva, hogy Jézust elhitessék a zsidókkal ama Krisztusnak lenni, kit Isten régen megígért volt a szent atyáknak, hogy elhívén a Jézust, penitentiát tegyenek előbbi bűneikről.“

Az elhíttetés kétképpen lehetett, 1., hogy Jézus a Messiás, mivel feltámadott és csodákat tett, 2., hogy a csodákat a szent lélek ereje által tette. Ez azonban csak a pogányokat illette, mert csak a pogányok győztek meg a hit által, mert a zsidók az ajándékot azért vették el, hogy a törvény szerint éltek. Voltak azonban hitetlen zsidók is, kik a gyülekezetet (t. i. a pogányt) elakarák szakítani és Mózeshez téríteni, holott Pál apostól ide vonatkozó mondása szerint „a környülmételkedés és a szombat erőtelen eszközök a Krisztus országához képest.” Ezek szerint tehát világos, hogy a Krisztus a zsidokra nézve nem változtatta meg a törvényt, s ha ezt csak meggondolta volna is, hamis proféta lett volna.

Ezekből áll röviden a 3^{1/2} folio lapra terjedő fejtegetés.

Különösen két dolgot kell magunknak megjegyeznünk belőle.

Az egyik az, hogy a szombatos író a mózesi törvényt tartja főnek, a másik pedig az, hogy mint ilyen, a Krisztus evangéliumát szükségesnek tartja mind a zsidóra, mind a pogányra nézve, s végül, hogy megengedi, hogy a törvényt nem szükség betüszierint venni ott, a hol a körülmények nem kívánják. Ez kétségtelenül elhaladott álláspont.

A következő 3^{1/2} levél az előbbinek folytatásaképpen a második fő fundamentummal foglalkozik, melynek összege ez: a törvény Istentől adatott.

A Codexben nem utolsó hely illeti meg e szakaszt.

Rendre kisérem fő érveléseit.

E fundamentum alatt két gyökerek vannak: a profetia és a Mózes profetiája, mely minden profetia felett vagy, a mit így bizonyít meg: a többi profétáknak látásban vagy anyagok által szölok. Mózes nem olyan, mint ök, szemtől szembe szölok neki.

„Mózesnek Istentől hagyománya és bocsátása volt a törvény adásra. A Mózes törvénye soha más törvény által el nem rontat hatik. A kisebb a nagyobbat nem corrigalhatja. Ki nem látja azt, az ki nem vak tudja azt, hogy a Jézus Krisztus valóban természet szerint való ember volt, s a mi néz a profetiára abban Mózes volt nagyobb, és hogy Izrael szeme láttára nem szölott Krisztus ugy az Istennel, mint nemis vett parancsolatot Istentől az egész nép előtt arra, hogy a Mózes törvényeit elrontaná, minthogy ő maga Krisztus ennél adja igazságát az ő Krisztusságának. Nem jöttem ugymond

hogy a törvényt elrontsam, hanem hogy azt betöltessem. Mert így van az görögben, nem úgy hogy töltsem.“⁴⁾

Pál apostól is ebben az értelemben szól Rom. 8. 3: „a törvény lehetetlen volt a test által azért Isten elküldé fiát hogy tudniillik mind az a mit a törvény kíván immár tiálatatok kik az Új szövetségben vagytok, mind beteljesíttessék.“⁵⁾

Ez az új szövetség: t. i. a törvénynek nem táblára mint az előtt, nem papirosra, hanem azoknak szívökben, a kik hittének vala, a szent lélek által való beírása.

A kettő közötti különbség az, hogy Mózes betüvel írta Isten törvényit könyvbe, Jézus szentlélekkel az akkori hivek szívébe.

Mindezekkel szemben — folytatja írónk — téved a pápa s tévelyeg Luther, midőn azt mondják, hogy azt a Krisztuson kívül más be nem tölthette volna, s hogy a Krisztus eljövetelel mind vége lett volna. Tévednek, kik azt mondják, hogy a Krisztus halálának érdeme a világ váltsága, s hogy a törvény megtartása haszontalan vagy elégtelen az idvességre. Nehéz megmutatni, hogy a három között melyik másik, pápa, Calvin, Luther, mind a három vallása szörnyű utálatosság.

A szövetség elnevezés csak a Mózes és proféták könyveit illeti meg. Az evangelisták írásit evangéliumoknak, az apostolokét leveleknek nevezik az irók. A Krisztust az evangélium urának szokták nevezni, de ez is hibás, mert Mózesnek a kezében volt a könyv, a mikor írta azt, Jézus pedig egy könyvet sem írt. Jézus élő szóval prédikált, az apostolok Isten parancsolatjából nyelvekkel hirdették az evangéliumot mind a hiveknek, mind

⁴⁾ Az idézet Mát. 5 r. 17 v. van véve. A vitatott szó: πληροῦσαι. Irónk fordítása és magyarázata érdekes, habár nem szövetség, mivel πληρῶν, plenum facio. impleo, repleo, azaz betöltök kiható jelentésekkel bír, s éppen azért, hogy a csel. jövője szenvedő értelemmel fordíttassék, a szöveg szerint nem igazolható. A mi azonban a szöveg szellemét illeti, ebben is kevés bizonyítékot lehet felhozni írónk mellett. Lechler némileg ahoz hasonlót mond: „erfüllt Jesus das Gesetz als Lehrer indem er die Gebote rechtverstehen und erfüllen lehrte“, de ez nem teszi azt, hogy Jézus a törvény végrehajtója lett volna. Meyer szerint: „πληρῶσαι ist die Vollendung des Gesetzes und der Propheten durch Herstellung ihres absoluten Gehaltes.“ Irónk felfogására világot vetnek következő megjegyzései: Nem a végre jöttem, hogy felfejtessem az emberekkel a törvényt, hanem hogy ő velök tökéletesen betöltessem, úgy, hogy egy pont, egy betű abban el ne muljék, hanem hiány nélkül mindenestől fogva megtarthassák és betölthessék.

⁵⁾ Érdekes megfigyelni, hogy a szombatos író itt is miképpen bánik el az eredeti szöveggel. A különbség már a Károli fordítással összehasonlítva feltűnik.

a pogányoknak. Nekik ez volt hivatások, s nem az írás. A mit az evangelisták vagy az apostolok irtak, annak mindig meg volt a maga czélja, mert egyik, mint Lukács, írta egyik barátjáért, Theofilusért, Pál apostól pedig írta most e, majd ama városbeli hiveiért.

„A titulusok „ó“ és „uj Testamentum“ a romai fertelmes papoktól találtattak az apostolok ideje után, ők ragasztották az íráshoz eképpen mint nevet: a Máté evangéliuma szerint, avagy Máté evangelistának evangéliuma. A többiről is ezent értheted.“

A már elősoroltak jelzik, hogy írónk mily szempontból tart bírálatot a biblia felett. Azonban a 44-ik levélen kezdve, összesen husz pont alá foglalva, oly jellemzően s oly érdekesen részletezi nézeteit, hogy szükségesnek tartom röviden megismertetni.

Először külön öt pont alatt azt mutatja meg újtestamentomi idézetekből: 1., hogy Krisztus Új törvényt nem tanított; 2., hogy azon egy tudomány mindenik szövetség tudománya 2 Kor. 3₈; 3., Krisztus egy törvényt sem írt s nem is adott ki Rom 3₃₁; 4., a törvényből tanított s tudományát abból bizonyította meg Máté 5₇; 5., parancsolatot sem adott arról, hogy halála után mily törvényt irjanak az apostolok.

¶ Ezután következik 15 pont alatt bizonyága annak, hogy: „Az evangéliumok és apostolok írásiban nincs új törvény, mint a tudatlan és Istentelen barátoknak és papoknak serege ez ideig álmadozta. Kit ma világosba meg mutatok.“

1. Mert semmi nincs írásukban a mi meg ne volna Mózesben és profétákban.

2. Mert nem Isten parancsából irtak a Jelenések könyvét kivéve.

3. Mert nem minden gyülekezetnek hanem bizonyos gyülekezetnek és némely embereknek irtak.

• 4. Mert némelyek felől azt sem tudják kiknek irták.

5. Mert nem Krisztus életében irták, s nem Krisztus írta mint a törvényt Mózes,

6. Mert nem egy írta hanem sokan.

7. Mert nem mind egy időben irattak, hanem bizonytalan időben

8. Mert a helyet sem tudjuk a hol főképpen először kiirták és a hová küldötték.

9. Mert távol levőknek irattak.

10. Mert nagyobb része olykor iratott mikor valami tusakodás vagy valami vétek került fel az ekklesiák vagy gyülekezetek között.

11. Mert sem Krisztus, sem az apostolok ezek olvasására az embereket nem intették, hanem csak arra hogy Mózeset és a profétákat olvassák.

12. Mert soha az apostolok ezekből az írásokból az embereket nem tanították, hogy ezeket magyarázták volna nekik.

13. Mert — „hogy ne szoljak a ceremonialis törvényről, mivelhogy arról nem tanítottak, ugyan az erkölcsi és ítéletre néző törvényről is nem egészen“ — a Krisztus az egész törvényt és a prófétákat az Istenhez teljes szívből teljes lélekből való szeretetben s a felebarátainkhoz való szeretetben foglalja össze.

14. Mert semmi nincs ezekben az írásokban, a melyek az Isten törvényéhez ne illenének.

15. Mert mind ezek vagy a Krisztus életével vagy az apostolokkal foglalkoznak, már pedig ezek a törvényhez nem illenek.

Hogy mind ezek az állítások annál bizonyosabbak legyenek, az író tovább megjegyzi, hogy a profetikus könyv az Isten szentlelke által kiváltképpen való ihletésből és parancsolatból iratott.

Ihletés alatt pedig azt kell érteni, hogy az író nem ő magától ír. Sem többet, sem kevesebbet nem tehet ahoz, a mit a szent lélek irat vele, azt nem ő gondolja, nem ő ítéli.

Ellenben az új testamentumi könyveket, minthogy azokat bizonyos személyekért, szükségért vagy haszonért írták, szabad volt akkor és arról írni, a mikor tetszett.

er in → A szombatos író álláspontja a fennebbiekből elég világosan megítélhető. Látjuk azt, hogy az új szövetséget nemcsak hogy szövetségnek nem tekintette, sőt annak a hitelessége iránt is kételyeket támaszt. E vélemény iránt, nem lehetünk közönyösek ma, ha figyelembe vesszük, hogy akkor iratott az, a mikor a bibliai kritika kora még csak hajnalodni sem kezdett a szó mai értelmében. Igaz, hogy már Luther kifejezte azt, hogy mindenik könyv nem bir egyenlő tekintéllyel, s hogy a melyik nem a Krisztust tanítja, ha még Pál vagy Péter írta volna is, akkor sem apostoli. Oda, a hol ez író áll, hogy az evangéliumok keletkezését az apostoli korba áthelyezze, s hogy még a canonikus könyvek hitelessége iránt is kifejezze kételyét, a reformatio óta csak most jutottunk el oly határozottsággal, hogy az elvet megállítottak mondhassuk. Teljes igazsága van a szom-

batos írónak, midőn az evangéliumi iratokról azt jegyzi meg, hogy czimük is későbbben adatott, mert az egyházi atyák s némely régi fordítás bizonyossága szerint az első példányokon a czim legfennebb anynyi volt: „Máté szerint“, Márk szerint“ stb., ellenben az „evangelium“, „szent“ stb. szavak később toldattak oda, midőn az irások tekintélye a használat folytán növekedni kezdett. 1)

Miután a szombatosok nézete az új testamentumról most már elég világosan áll előttünk, alkalmat veszek arra, hogy megjegyezzem, hogy tévedésből vagy nála megszokott elfogultságból, helytelenül írt róluk Geleji Katona István⁶⁾, ki különben kortársuk volt, midőn azt mondotta róluk, hogy „az új testamentumon és az evangéliumon éppenséggel kiadván, csak az óhoz és a Mózes törvényéhez ragaszkodának.“ A Mózes törvényét főnek, elsőnek tartották, de ez ujon sem adtak ki, mert Jézust elismerték s az új testamentumot használták, azzal bizonyítottak, sőt azt mind a zsidókra, mind a pogányokra nézve fontosnak tartották. De írónk saját szavaival bizonyíthatom, hogy e vád alaptalan. A Codex utolsó részében egy két levélre terjedő irás főleg ennek megczáfolására van írva (47 b — 49 a), a mint a bevezető sorokban határozottan kifejezi: „Ez néhány (számos) szentséges dolgokis azok ellen, kik azt kiáltják, vagy mondják felőlünk, hogy mi megtagadtuk az Apostolok szentséges irását, bár átkozott legyen a ki igaznak nem hiszi és mind a többi.“ Nemcsak, hanem éppen azt állítja, hogy a sok Istent hívő pogányok, miután keresztényekké lettek, azaz a Krisztus tanításából az igaz Istent kezdték megismerni, keresztényekké sem lehettek volna az apostolok írása nélkül s ha a Krisztust nem ismerték volna. „Ha az apostolok írása nem lett volna, a proféták írásához ők nem indultak volna, mert azt csak zsidóknak tartották és ahhoz semmi közöket nem tartottak.“

Egyedül csak a Jelenések könyvét tartja Isten parancsából írt könyvnek, de mindazonáltal azt mondja: 1. Hogy az apostolok írásinak meg volt az a hasznok, hogy nemcsak megírták, hanem, mint Mózes a törvényt, meg is magyarázták. 2. Az apostolok írása éppen olyan szolgálatot tett a keresztényeknek, mint a Talmud a zsidóknak, mind a kettő magyarázat lévén. 3. Ha az apostolok írása nem lett volna — írja tovább — akkor mi a gyehegnárról, a pokolról, örök életről, angyalokról, ördögökről és a valóban való szentséges életnek nemeiről nem tudnánk eleget, mert azokról Mózes csak

6) Titkok titka. Ajánló előbeszéd. * * *

implicite (saját szava) irt, míg az apostolok explicite. Igaz, hogy az Isten ígérete, melyet a prófétákban tett, elég vigasztaló volna, de mennyire boldogítóbb az a reménység, a mely a Krisztusban beteljesedett. 4. Mivel az apostolok az új szövetséget kezdték hirdetni és számos népeknek irták, és a mennyivel drágalátosb az új szövetség az ónál, annyival szentségesb népet kíván, kiket minthogy tisztök szerint arra oktattak, tanítottak irásokban, sokkal nagyobb világosságra szentségre erőlködik ezáltal az jó megtértpogány.“ Igen mert ezekből olyan dolgokat tud meg, a melyeket különben meg nem tudhatna, haneha zsidóvá lenne és a Talmudból tanulná meg azt „kinek követése aztán Isten szava és szenté teszi az embert“. 5. Szóval azt vallja, hogy az apostolok irásit tanulva az emberek jobbakká és bölcsőbbekké lehetnek, sőt sok zsidót is felülhaladhatnak De 6. Ábrahámnak minden jósága és cselekedete hiába lett volna, ha az Isten igaz ismerete az evangelium idejében nem lett volna. A mi hitünk most épebb és tisztább, mert a miben a zsidók vakok, mi abban szemesebbek vagyunk. 7. Pál apostol szerint hit nélkül lehetetlen kedvesnek lenni Isten előtt. A törvény megtartása, a jó cselekedetek, nem használnak igaz hit nélkül. „Mind-ezeket a bölcseségeket nyilván látjuk az apostolok irásiban, azért szünjenek meg a káromlások és ne hirdessék azt felőlünk, hogy tagadjuk vagy megvetettük az apostolok irásait.“ Azt hiszem e szavak elég világosan mutatják, hogy Gelei Katona I. nézete téves és elfogult.

Az író az új szövetség iránt méltányos elismeréssel van, a mi azonban nem zárja ki azt, hogy éles és sikerült kritikát tartson fellelte.

Midőn azonban az új testamentumra vonatkozó kritikáját sikerültnek mondom, nem hagyhatom megjegyzés nélkül, hogy az „ó“ iránt egészen elfogult. Ma már azok, kiket az elfogultság nem akadályozott, átlátják azt, hogy éppen a Mózes könyvei azok, melyek az eredetiség jelzőjével nem megilleshetők. Nemhogy Mózes irta volna azokat, sőt még az ő korában sem irathattak, hanem irattak azután miután négy-öt száz esztendő vagy annál is több idő a benők foglalt eszméket megérlelte.?) Az írónak hibája az is, hogy nem tesz különbséget a törvény és profetia között, s azt éppen nem lehet kivennünk, hogy e két szó alá az egész ó testamentumot befog-

?) L. Ker. Magv. XX. köt. Pentateuch című értekezésem.

lalja-e, habár én az utóbbit vélem, mivel néhol az ő és az új szövetség megkülönböztetéssel is él. A bírálatnak itt-ott hátránya a pongyolaság és az ismétlés.

Záradékol meg kell említenem, hogy egy negyedoldalon foglalok egy „harmadik fundamentummal, mely az, hogy „az Isten jutalmat ad és meg is büntet, mely semmiképpen meg nem történhetne, ha az ő törvényének megtartása lehetetlen volna.“ Minden embernek ismernie lehet a törvényt, habár azokat, a kiknek ismerni is kellene (kik a törvény alatt levő zsidók) kétszer inkább meg kell büntetni.

Egy új, habár a fennebbiekkel egy szellemben irt rész következik a 44. 45. levélen. Czime:

Mózes Prófétának Istentől származott bölcsességéről és Aristotelesnek világi bölcsességéről, és az embereknek különb-külömb okoskodásokról való írás, melyet most ez világi főrendek, nemesek igaz tudománynak mondanak Mózes próféta ellen és az régi szenteknek tudományok és értelmek ellen.

Az „írás“ előszavai: Minek előtte szólnék elmémnek minden dolgairól, emlékezem két bölcsességről: 1-ször az igaz és isteni bölcsességről; 2-szor a világi bölcsességről.

Aristoteles ellen szólalásának oka az, hogy sokan kezdték követni Aristoteles szavait, melyekben azt mondja sokat szól Mózes, de keveset bizonyít. E vádra felelete Moz. 5. könyv 18. r. szerint: A próféta mely merész leend az én nevemben szólni olyat, a mit én nem parancsoltam neki hogy szóljon, s a ki szóland idegen istenek nevében meghaljon az a próféta.“ Ezután hosszasan bizonyítja, hogy Mózes igazi próféta, mert róla bizonyosságot tettek más próféták és szentek, míg ellenben Aristotelesről senki. Mózes igaz próféta volt, mert nem a maga, hanem az Isten nevében szólt és csodákat tett.

Ama kifogásra, hogy míg némelyek élete, mint a Sethé, Ábrámé, részletesen van megírva a Mózes könyvében, addig másoké, mint a Kainé hiányos, felel. Ennek megmagyarázása az, hogy Mózes a nem kegyesekről sokat szólani nem tartotta szükségesnek. Különb a Kain historiája is el van mondva, hiszen a vízözön miatta és az ő gonosz maradvékai miatt lett, ellenben a kegyes Leth utódai: Noé és gyermekei megmaradtak.

A kérdés szerencsésen megvan oldva ezzel Kainra nézve, de honnan mégis hogy azután is voltak gonosz és rossz emberek? Ez

a kérdés az eredendő bűn és a praedestinatio tanát közel érinti s a felelet éppen e sokat vitatott tanra van megadva a következőkben. A világ a vizözön után az igaz és ártatlan magból válik szabad akaratja szerint gonosszá és gyilkossá. És így kiki ő maga választja magát a veszedelemre és nem Isten. Az igazak megmaradnak, de a hamisak elesnek, azonban a szent ág csak azokban látszik meg, a kik a Jezus Krisztus nyomdokát követik. Jezus is a Seth ágából való vala. Ezt bizonyítja az is, hogy Jezus könyörgött Istenhez ezt mondván: „Miatyánk ki vagy menyekben“ a mint könyörögtek Ádám, Seth és Énos is. Aristoteles ama gonoszak ágához tartozott. Láthatni ebből az ő értelme veszedelmességét. „Hova lehet veszedelmes tudomány, mint a ki azt meri mondani, hogy sem Isten, sem ördög, sem feltámadás nincsen, hanem a mint Aristoteles mondja így volt és így lesz.“ Ezután az író, mint már a czimben is ki van fejezve, elmondja, hogy a nemesek közül is sokan követőivé lettek, habár folytatja „kiveszem a jámbor, istenfélő főurakat és nemeseket, kik eféle hazugságnak nem hisznek, sőt inkább igyekeznek az életben is szentül élni, Istentől félni, csak az ő nevét híni segítségére!

Ennyiből állanak az író főbb gondolatai. Vajjon kiket értett az Aristoteles hívei alatt? Olyan, számbavehető hitirány itt Erdélyben vagy Magyarországon a mely „Istent, ördögöt és a feltámadást tagadta volna“, nem volt. Talán a sadduceusok egykori felekezetére czélzott, mely a feltámadást tagadta? Ezt is valószínűtlennek tartom, mivel mindig valóban létező ellenfeleket szokott bírálni. Valószínűbbnek azt tartom, hogy a nemesek között voltak, a kik a kor vallásos eszméi áramlatában nem vettek részt, sőt a bibliáról oly szellemben nyilatkoztak, a mely sértette az író érzületét.

„A szombatosok régi könyve“ hátralevő részében a különböző vallásfelekezetekkel s főleg az unitáriusokkal foglalkozik igen érdekesen s éppen ezért ezt külön közleményben ismertetem.

BOROS GYÖRGY.

P. HORVÁTH BOLDIZSÁR NAPLÓJA

A XVIII-İK SZÁZ ESZTENDŐBŐL.*)

(1725—1773.

• J. N. D. N. J. Cxti.

Születtem édes nemző Anyámtól F. M. Suki Suki Klárától Kolozsváratt 1714. Esztendőben 4-a Julii.

Vittenek a Kis Sárosi Unit. Celebris Iskolánkban 1721-ben 8-va 7 br. holottis voltam akkori tanitto mester Árkosi Ferencz Uram keze alatt, kiis keménnyen bánt velem nyomoru kis gyermekkel, Gazdaszonyom vólt Szilágyiné Özvegy. 3. esztendeigh.

1725-ben. 14. Jan. Vittenek a Nyárád Sz. Lászlói Celebris Unitr. Iskolában, holottis vólt Praeceptorom Járai (alias Rác, megis felelt nevinek) Ferencz, kiis nem Instructorunk, hanem hohérunk vólt, mert irgalmatlanul vertt, fejünket vagy virgával, vagy korbáttsal; Plágával pedig tenyereinket olly szörnyen ütötte, hogy végtire érzékenségeis alig volt tenyerünk bőreinek. Ezt az Tyrannust onnat elvivén, lett ugyan ott Praeceptorom becsületes Fodor H. Ferencz Uram. Gazdaszonyom Özvegy Thamási Benedekné vólt.

1728-ban N. Sz. Lászlórol vittenek az Kolosvári Collegiumunkban, holottis lett Praeceptorom Uy-Székel Buzogány Sámuel Uram; ezt papságra vivén, lett Kőkösi György Uram; ezt is ki vivén, lett Kénosi Tóser János Uram, kitis az O Thordai Oskolánk mesterének vivén ki, azután magam industriam által Istenem segedelméből tanultam. 5¹/₂ esztendőig laktam Kolosvárt, Tiszts. Superintendes Várfalvi Pálffi Sigmund Urnál tartván asztalt, mint kereszt atyámnál.

1732-ben. 3. July Pluralitate Votorum lettem Nms. Secundaniának Exactora, másfél esztendeig fungáltam.

1733-ban Juliusban, az Collegium Auditoriumában, édes Atyám tettzéséből, hosszas déák. Valedictoria Oratiomat el mondván igen

---

*) Horváth Boldizsár az unitarius egyház történelmében oly fontos szerepet játszott Petrichevich Horváth családnak volt egyik érdemes tagja. 1753. jun. 13-tól 1778. történt haláláig, tehát 25 évig viselt főgondnokságot egyházunkban s az egyház és iskolák ügyei intézésében és védelmében oly tevékenységet fejtett ki és anyyi áldozatot hozott, hogy emléke a legnagyobb tiszteletre méltó. Köszönetet kell mondanunk a mélyen tisztelt közlőnek, hogy eme jelesünk érdekes Naplóját folyóiratunkban közreadni sziveskedik. Szerk.

nagy frequentia előtt el bucsuztam, vége lévén, nagy tractatit adott édes Atyám az Collegiumnak, az Város pedig az nobilitásnak; midőn a Városból kimentünk volna Földvár felé édes jó Atyámmal, sok számból álló Ifjuság a Secundanus jó atyámfiái, barátim ló háton Szamosfalváig pistalajok ropogásai között jó kedvel kísértének.

1734-ben 25. Jan. édes Atyám P. H. B. parancsolattjából mentem procurator Wáró Mihály Ur mellé Just tanulni.

17. 9. br. Voltam K. Kenden az édes Atyám beteg lévén, Itélő Mester Csapai Kun Sigmond Ur leányának Klárának lakadalmában, Szárhegyi G. Lázár Gábor Ur vévén el, G. Gyulaffi László volt násznagy.

1735-ben 14. Febr. Esküdtem bé Disznajon Itélő Mester Kun Sigmond Ur Cancellariájára.

1736-ban 20. Junii. Széplakon volt lakadalmi Solennitasa P. H. Mária kedves testvéremnek, Kénosi Sándor Joseffel.

25-dik 9. br. Mult ki e Világból édes Atyám Széplakon igen szép csendesén (qualis Vita mors est ita ectr.)

16-ik X br. Temettük el Familiánk Széplaki boltos Kriptájában, melyet maga készítettett volt édes Anyámnak 1720-ba.

1737-ben 8. Jan. Születtetett P. H. Judith hugom Tancson, mostoha anyámtól Désfalvi Simon Sárától.

1738. 16-dik X br. Esküdtem bé N. Kolosvármegyében Alsó Sukon Assessornak Maxai Máriaffi Dávid Fő Ispán Ur Fő Tiszt-ségében.

1738. 17. Jan. Osztottunk meg Széplakon testvérekül atyafiságosan.

13-dik Febr. Kezdettem Meleg Földvári Oeconomiamhoz.

10. Máj. Nagy havazás miatt a Szőlő hegyek el-romlottanak.

11. Junii. Nagy földrendülés volt 19 orakor.

1740-ben á die 30. 7 br. következett januariusnak 10-ik napjáig mind vizet esett.

15-dik 8. br. Havazott.

1741-ben 4. Junii. Temettük el Jobbágyfalván Vargyasi Dániel Péter Urat és vittük az Csik Sz. Mártoni templomunkban levő kriptában.

20-dik eiusdem. Deponáltuk Szék Várossában az Homagiomot B. Kemény Sámuel Ur Fő Ispánságában (Felséges kir. Aszonyunk hivségére.)

12-dik 7 br. Mentem vadászni B. Kemény Sámuel Urral a Sajoi havasokra.

6-dik 9 br. Szilágy Sámsoni jóságban ki menvén, Debreczen Várossábanis el mentem, két nap voltam ottann.

1742. 13. Mart. Lett egybenkelésünk Daniel Judithal Jobbágyfalván.

21-dik eiusdem. Invitáltatván, Vadásztam Marus Széki havason Bekecsen.

1743-ban 7. Febr. Voltam lakadalmában G. Toldalagi László öcsémnek Koronkában. kiis vette el G. Wass Kata kis Aszonyt.

Die 21. May. Kezdettem fel állítani a V. Sz. Iváni borona fából való házaimat.

2-a Aug. holt meg Darlaczon néhai Daniel Péterné K. Sárosi Sárosi Iloná napom Aszony; kitis 8. eiusdem temettünk el M. Groff és Guber. Haller János Ur Ex.ja s kedves párja Daniel Sofia Aszszony consensusokból Szőkefalvi temető helyben, igen szép két aciot tétetvén felette: Tizsts. Thordátfalvi György és Tizsts. Sala Mihály Uraimékkal.

31. 8 br. Nagy égi háboru és jég volt.

29. X. br. Született fiunk ki a Sz. Keresztségünk által Danielnek neveztetett, adgya Isten légyen áthatatos Sz. Vallásunkban.*)

1744. 1f. Mart. Kezdettem Oeconomiámat folytatni Vámos Udvarhelyt.

29. 8. br. G. Kornis Ferencz Fő Ispánunk házától Koródról, nagy Solennitással kísértük le Vármegyéstől az Nms. Vármege Zászlaját Széplakra. Ottan az nemesek meg lustráltattanak, hogy ha Insurectio kívántatik, készek lehessünk, de ezt pénzrel redimálók. ect.

4-dik 9. br. Lett lakadalma Széplakon Bethleni Bethlen Sámuel Mlgs. Királyi Tábla Assessorának, P. H. Susánna atyámfiával, kiis holtig megh tartotta Sz. Religionkat. Lehetne ez férfiak példája.

NB. 1747. 30. July. Temettük Széplaki boltos Kriptánkban Szép Solennitással Tszts. nagy érdemű Superintendensünk Sz. Ábrahám L. Mihály és Tszts. academicus Kövendi Kovácsi Thamás Uraimék voltanak Actorok.

1745. 5. Jan. Voltam Instellatiojában Mlgs. Groff Bethleni Bethlen Gábor dobokavármege Fő Ispánjának Kékesen.

4. Mart. G. Bethlen Ferenczné, Daniel Krisztina Sogor aszony Thereziája keresztelőjében voltam Zalaknán.

1745. 4. May. Lett e Világra egy fiunk, kitis Eleknek kereszteltettünk, Isten nevellje.

1745. 1 ma Juny. Vámos Udvarhelyt volt nállam Mlgs. Guber. aszony 6 Ex.ja Darlaczról jöven.

4-ta 7 br. Galaczra B. Wesselényi István Urhoz mentem Bethlen Gábor Fő Ispán Urral és onnat edgyütt Borgora a Hényul Havasra vadászni s az Jádi erdőkre.

12. eiusdem. Temették el P. H. Kozma bátyámat Széplaki Kriptánkban.

7. 7 br. Déván Mlgs. G. Haller János Guber. Ur eo ex.ja Anna leányának G. Kornis Sigmond Urfival lett mátkásodására invitáltván, jelen voltam sok méltóságokkal.

28. 9. br. Medgyesre mentem Mlgs. Királyi Táblára, mint testvéreim és több Atiafiaknak Plenipotentiáriussa a Fólthi régi Causánknak defensiojára.

1746. 3. May. Holt megh Széplakon P. H. Ferencz bátyám Uram s ott el is temettetett.

*) Ez ohajtása nem teljesült, mert fia házassága alkalmával katholizált.
Szerk.

17. Hólt megh Vargyason ifj. Daniel Ferenczné, Sándor Klára hugom s ott el is temettetett.

18. July. G. Bethlen Gábor Fő Ispánnal Radna felé Majerbe s a Savanyu Vizre helybe Radnára, fellyül a falun lévő Savanyu Vizhez.

4-ta 8 br. Szebenben G. Kornis Sigmond Solennis lakadal-mában.

3-a 9. br. Anya Székben Vadásztam az Havason.

6-dik X br. Volt föld rendülés.

1747. Februárban mind Szép tavaszi idő volt.

1-a Mart. Nagy égi háboru volt.

16—17-dik Nagy havazás volt.

26. Apr. Szebenből B. Sz. Miklosra Groff Bethlen Ádám Fő Strása Mesterrel.

24. 7 hr. Hoszszuaszóra Szebenből mentem B. Sz. Kereszti Sámuel Urnak G. Bánffi Klárától Született György fia keresztelésére.

Die 19. 9. br. Medgyesre a Mlgs. K. Táblára Fólthi régi Cau-sánk folytatására. 14. X berig voltam.

1748. A die 14. Jan. usque ultimam Medgyesen Királyi Táblán á Die 5. Febr. usque 22 ismét Medgyesen.

30. Juny. Temettük el Solennitással Koronkában G. Toldalagi Mihályné, G. Földvári Erzsébet kedves nénémet.

20. July. F. Sukon lévén teméntelen Sok és nagy kártévő Sás-kákat láttam.

24. 7 br, M. Földvártt.

27. pedig V. Udvarhelyt szüreteztem igen ritka joságu borokat.

4. 8 br. pedig Haranglábon.

13. 9. br.től fogva 6-ik X brig Medgyesen K. Táblán voltam.

1749. 31. July. Sándor fiunk lett. NB. Ez felnevekedésétől fog-va engedetlen volt, álhatatlanságát is meg bizonyította, mert hűtét, Vallását meg tagadta. 1766-ban 25-dik Jan. az Romano Catholica Vallásra állott Kolosvárol, a mint vetett ugy arasson. ect.

18. Aug. Elek fiunk az Sz. Mártoni Templomunkban temet-tetett.

1750. 16. Jan. Medgyesi K. Tábláról megh indultam reggel, Bonyhára mentem, s mégis estére Medgyesre vissza, holmi igen ur-gens levelek után mind Januárban mind Februárban a K. Táblán Fólthi Causára nézve.

11. Juny. Gralis Bátor Bornemisza János Ur Özvegye G. Csáki Kata Asszonnyal és G. Haller Pál Urral mentünk Gyergyai hires borvizre Borszékre, holott G. Haller János Erdélyi Gubernator Ó Ex.jával s Mlgs. házával és sok méltóságokkal majd 3. hetekig voltunk.

1751. 6. May. Vittem kis Sárosi Iskolánkban Dani fiamat, az ott lévő mester Körmöczy Josef Ur keze és ferulája alá.

26. Aug. Actuarius Gralis. Marus Németi G. Gyulai István Ur-nak recommendaltam P. H. Kozma eocsém Urat katonának, kitis acceptált.

15. 8 br. Havazott erőssen.

21. eiusdem K. Sz. Pált Vadásztam G. Haller Gábor és más méltóságokkal.

18. 9. br. V. Udvarhelyre G. Kornis Ferencz Fő Ispán Urral Abosfalvi Girásszékiől.

3. X. br. Medgyesen K. Táblán usque diem 11.

1752. 7. Febr. Voltam Csik Somlyon G. Haller Pál Ur Csiki Fő tisztségre való instellatiojára más méltóságokkal. NB. Ott mutatták meg hová temették az Templom mellett épített boltos Kriptában (advénák Számára készített) Moldovából jöven nagy Anyámat édes Atyám Anya, Fólthi Borbárat.¹⁾

13. May. Voltam Instellatiojára G. Bethlen Imreh Doboka Vármegyei Fő Ispán Urnak Szék várossán.

16. July. Temettük el Solennitással Henter János bátyám Urat Szamosfalvi temetőben.²⁾

21. Aug. Voltam Kóródon G. Kornis Krisztina Kis Asszony lakadalmában, el vévén G. Haller István Ur.

14. 8. br. Voltam Ercsében G. Toldalagi Ferencz öcsém Uram lakadalmában, vévén el B. Bánffi Kata Kis Asszonyt.

1753. 5. Febr. Szép tavaszi idő volt egész holnapban.

6. May. Havazott.

6. July. Holt meg Széplakon P. H. Sofia hugom. Kitis X. 7. br. temettünk Széplakon.

10. Aug. Vólt nállam Mlgs. Gróf és Guber. Ó Exja G. Haller János Mlgs. párjával s más Méltóságokkal V. Udvarhelyt ebéden igen jó kedvel voltanak, K. Kendrül jöttek.

19. 7. br. Szebenben vóltam Dietára, az alatt B. Henter Ferenczet Bécsben menő uttjában kísértük Szelindekig testvérivel B. Henter Zsigmonddal.

15. X br. Küküllő olly nagyon exundált hogy az Udvarhelyi hidamnak csak a közepe látszott, mely miatt (Szász Sz. Iványon G. Bethlen László Urnál lévén) átal nem mehettem, hanem Oláh Sz. Lászlón kéntelenitettem meg hálni.

1754. 8. Mart. Nagy hó esett.

9. July. Sövényfalván voltam P. H. Miklós öcsém uram lakadalmában, vévén el Wáró Erzsébet, — Wáró Mihálynak — Henter Erzsébet asszonytól született leányát.

4. Aug. Feketelakon lévén Groff Berényi Gábor hadnagy, fogadott engemet bátyjának.

11. eiusdem N. Teremiből Gralis G. Bethlen Farkassal kísértük G. Haller János Guber. Ur Ó Exellját Vidráczegre.

10. 7 br. Introdualtattam M. Vásárhellyi Amplis. Magistratusok előtt deponálván juramentumot és ugy lehetett nekemis Civilis Fundust vennem. Akárki légyen az, de Juramentum nélkül magok

¹⁾ Fólthi Borbára 1710-ben nagy alapítványt tett az unitárius státus javára. mely a fentartás egyik fő forrása volt a mult száz esztendő nehéz napjaiban. Lásd K. Magvető XIII. köt. 143. 144. l. Szerk.

²⁾ Az unitár. státus egyik jeles főcurátora volt. Szerk.

privilegiumok szerint senkinek is Vásárolni megh nem engedtetik Civilis Fundus.

2-da 8 br. G. Bethlen Gábor Aulicus Consiliarius érkezett Bécsből Szebenbe mint Regius Plenipotentiarius, Commissarius, ekkor hozta de Combinatione Contributionis.

7-ma eiusdem meg is lett nagy Solennitással a Státusok előtt az Propositio.

Novemberben egészszen, igen szép meleg idők voltak.

1755. 28. Jan. Groff Gyulai Ferencz Ifju Gralis Solennis lakadalmában voltam Szebenben, vévén el Gr. Haller Guber. leányát, G. Haller Károlinát.

28. Apr. Korondi Fűrészemhez felmenvén Etéden becsületet gazdára találtam, kiis Péter János.

15. Junii. Vólt Generalis Synodusunk F. Szováthon.

26. Junii. Vóltam Mlgs. Guber. Urakkal Al. Gyogyi Savanyu vizen.

1. July. Mentünk edgyütt Dévára.

25. Aug. Szebeni Diaetára mentem, 7 br. 17-dik napjáig ott vóltam.

1. 7 br. Vólt lakadalma G. Gyulai Sámuel Fő Strasa Mesternek nagy Solennitással, vévén el B. Bornemisza Thesaurarius Ur leányát Krisztinát.

18. 8 br. Mult ki ez Világból G. Haller János Guber. Ó Exja Szebenben, Isten adgyon boldog feltámadást nékie.

a Die 8-ta 9 br. 15 X brisig M. Vásárhelyt vóltam M. K. Táblán a Fólthi Causáért.

1756. Vittem Danielt és Sándort az O Thordai jó Oskolánkban Tszts. N. Ajtai Bálintt Josef Rector Uram keze alá.

7. Jan. Eskedtenek bé Assessornak Nms. Thorda Vármegyében Régenben.

21. Mart. Nagy égi háboru vólt.

20. Junii. Vóltam Sz. Geliczén Synodusban.

17. Aug. Holt meg P. H. Rebeka nénénk.

22 eiusdem temettük Széplaki Kriptában.

30-dik 8 br. Voltak nállam V. Udvarhelyt Mlgs. Guber. Asz. Daniel Sofia Ó Ex.ja (kiis feleségemnek édes testvére) ugy G. Haller Pál és G. Mikes Antal Urakis ott vóltak ekkor.

1757. 29. Mart. Szász Almáson volt lakadalma B. Bánffi Judit kis asszonnyal P. H. Mozsos oecsémnek.

24. Apr. Vóltam Szebenben G. Rhédei János Fő Strása Mesterné G. Bethlen Clára asszony koporsó bétételén.

8. 7 brtől fogva 16-ig Szebenben Diaetán.

20-dik 8 br. Hólt meg Jobbágyfalván G. Lázár Ádámné Daniel Anna, kiis feleségemnek testvére vólt; de el temettetett az Mikházi Kriptában 14. 9 br.

1758. Vittem Danit és Sándort kolosvári Collegiumunkban kiknek is adatott Praeceptor jó Subjectum: Almási Adám Ó kgle..¹⁾ Egész intertentiojok sokban került.

19. Febr. Tancson kereszteltetett megh öcsém P. H. Miklos Uram fia Antal.

20. Mart. Nagy égi háboru vólt.

30. eiusdem, hólt meg Néhai Tiszteletes és Tudós Sz. Abrahami L. Mihally Superintendensünk és oskolánk nagybölcességü Rectora Kolosvárott.

25. Apr. Introducáltam Rectornak Tszls. Sepsi Sz. Királyi Agh István Urat.

21. May pedig Superintendensnek creáltuk.

1. Junii. Vólt lakadalma B. Josika Imréhnek B. Bornemisza Anna Maria hugommal B. Sz. Mikloson.

20. Julii. Mező Sz. Péteren köszöntöttem G. Kemény László ő Ex.ját midőn Gubernatorságáról Resolutioja lejött.

3. Aug. Vólt lakadalma Iktári Groff Bethlen Domokos Uinak, G. Bethleni Bethlen Kata asszonnyal V. Sz. Iványon.

13. 8 br. Hólt megh Gyalakután Grff. Gyulai István Galis Ur Ó Ex.ja.

2. 9 br. Vóltam Déván Grális Széken.

á Die 16. 9 br. usque ult. M. Vásárhelyt az K. Táblán vóltam.

2. X. br. Hólt megh Sárpatakon G. Teleki Lajos Ur igen kedves jó szomszédunk.

1759. 24. Jan. Temettük el Mikházán néhai Csapai Kun Sigmond Itélő Mesterné Maxai Susánna nénémet.

24. Apr. Vágattam legelsőbben lábamon eret Régeni Borbély Joseffel.

22. July. Vólt lakadalma B. Huszár Sándornak B. Perényi Mariával Várhegyen és Abafáján.

27. Aug. Lett megh a Regia Propositio Szebenben Bethlen Gábor által nagy Solennitással.

1. 8 br. Galis. G. Bethlen Farkassal Vadásztam.

6. eiusdem Nagy havazás vólt.

26. eiusdem Korondhoz közel Firtos felé Vadászván medvéhez lőttem.

B. Sz. Miklosról kísértük G. Bethlen Gábor Ur Ó Ex.ját, Grofnéját, nagy pompával, (meg szalmásván az utakat mindenütt,) Küüllővára onnat Szökefalvára és Radnoti Kastélyában.

19. eiusdem 9 br. N. Teremiből Galis G. Bethlen Farkassal mentünk Radnotra G. Bethlen Gábor Ó Ex.jához.

1760. Adta Isten e Világra második Elek fiunkat. Isten nevellje és légyen Sz. Vallásában állhatatosabb mint a bátyyai,²⁾ hogy Isten minden áldásaival Szeresse s jövendőben koronázza.

¹⁾ Almási Adám 1782. febr. 13 — 1793. aug. 23-án történt haláláig kolosvári egyik jeles unitárius pap volt. Szerk.

²⁾ Ez a megjegyzés valószínűleg a Toroczkaik vagy a Henter család áttért tagjaira vonatkozik, mert a Horváthok ekkor még mind unitáriusok voltak. Szerk.

21. Apr. Vólt lakadalma Komlodon nagy Solennitással B. Kemény Simonnak B. Wesselényi Polyxenával, holottis edgyik gazda voltam én is.

8. May. Mundráról mentem Szebenbe Guber. Kemény László ö Ex.jával.

14. Juny. Vóltam Synodusunkon Toroczkon.

28. Aug. Árakalljára vóltam hivatalos honnan is nagy Solennitással kísértük Beszterczére Erdellyi Püspök Graf. Bottjáni Josef ö Ex.ját.

1761. 13. Junii. Vóltam Synodusunkon Vargyason, holottis 21 eiusdem temettük el Daniel György kedves oecsémet kinekis édes annya Suki Sára édes anyámmal Suki Clárával testvér vólt.

18. 8 br. Vólt az Béldi Antal oecsém lakadalma Körtvéjfáján B. Josika kis aszonnyal s hugommal.

17. 9 br. Égi háboru vólt.

1. X br. G. Lázár Commissiot ült a N. Vármegye és Város között levő dolog iránt Szász Régenben.

1762. 24. Junii. Hólt megh Széplakon P. H. Sigmond testvérünk. 20. Aug. el is temettetett. NB. Juniusban, Juliusban mind esős idő vólt.

1763. Dani kijött a Collegiumból finaliter.

15. Jan. Grale Consisztoriumban Kolosvártt. NB. Februárban tavaszi Szép idők vóltanak. Martiusban pedig nagy havazás vólt.

22. Apr. Mátkásította el F. Sukon P. H. Ferencz oecsém, Suki Theresia hugomat.

2-da May. Hólt meg Datkon Gralis graf. Bethlen Farkas igen jó Mlgs. Szomszédom.

26. Junii el temettetett N. Teremiben Erdélyben ritkán eshető pompával, énis gazdácska vóltam.

29. May. Temettük el Bonyhán G. Bethlen Ferencz Sogoromat, kinekis felesége Daniel Krisztina feleséggel testvér.

19. Junii Vóltam Kálban Synodusban.

27. 7 br. Vólt lakadalma G. Toldi Sigmondnak G. Bethlen Therésiával Zalaknán, onnat Fagarasba kísértük.

1764. 20. Jan. Hólt megh M. Földvártt Daniel Judith feleségem, kiis Esztendeigh és néhány hetekig nem látott hóltig. Temettettem el Csik Sz. Mártoni templomunkban az édes Attya Daniel Péter és kis Fia Elek mellé.

2-da. Mart. Mentünk le testvérekül Fólthra, holott részünkről az 10000 Magyar Forintokat az magunk saját ős jóságunkért keservesen le kellett egyszersmind arany és ezüst pénzül megh adni G. Bethlen Lajos és Gergely Uraknak a ki oka ennek, Isten fizessen megh. ect.

1765. 26. Mart. Hólt megh F. M. Sukon idősb. Suki László kedves öcsém, kinek is az Attya néhai ugyan Suki László, édes anyámmal testvér vólt.

21. Apr. Temettük el ugyan F. M. Suki Kriptában.

16. Junii. Temettük el G. Bethlen Imreh Guber. Consiliariust Á. Rákoson Szép Solennitással.

12. Aug. Vólt lakadalma Beresztelkén G. Rhédei Mihály igen különös jó M. Urnak B. Bánffi Theresia kis asszonnyal Solenniter, holott énis gazda voltam.

18. 19. 20. sept. br. G. Bánffi Dénes Fő Ispán Ő Ex.jával mentem Gálfalvára a Praetoriumban.

19. 9 br. Vólt lakadalma Thoroczkaì Mihály eocsémnek P. H. Judit hugommal Széplakon.

1766-ban 28-dik May. Feredtem meg a Küküllőben V. Udvarhelyt.

5. Juny lett egybenkelésünk Királyi Táblának Supernumerarius Assessora özvegyével Enyedi Annával Ákosfalván.

15-dik Vólt Gralis Synodusunk Széplakon.

18-dik Tractáltam V. Udvarhelyt az egész Sereget.

1767. 4. 5. 6. May erőssen havazott; azután erőss hideg és hóharmat vólt.

21. Junii. Temettük el Héderfáján Idősb. Iktari G. Bethlen Sámuel tabulae assesort.

19. Aug. Ebédeltünk idősb G. Bethlen László Urral M. Örményesi Vadas kertben.

1768. 28. May. Commendirozo Gralis Groff O Donel ő Ex.jának udvaroltam M. Vásárhelyt.

26. Junii. Temettük el Beresztelkén B. Bánffi Boldisár Urat, holott énis másokkal gazdai hivatalban voltam.

10. July. Feldmarschal Leitnant Groff Rhédei János Ő Ex.ját temettük el Kolosvárott igen nagy pompával az Farkas Uttzai Templomban, holott énis más méltóságokkal gazda voltam.

24. Nov. br. Villámlás, Dörgés vólt.

27. X. br. Kereszteltetett megh kis Horváth Ferkó Lőrinczfalván.

1769. Martiusnak nagyobb része száraz vólt és poros utis vólt.

11. Junii. Gralis Synodusunk vólt Csik Sz. Mártonban.

4. X br. Mátkásította el Iktári G. Bethlen Sámuel B. Korda Susanna kis asszonyt Banyiczán.

1770. 14. Febr. G. Bánffi Dienes Fő Ispán ő Ex.janak nagy Tractamentet adott Szőkefalvi házánál Mlgs. Guber. Aszny. Ő Ex.ja, hová énis hivatalos voltam.

19. Febr. Lett egybe kelése G. Teleki Sámuel urnak Iktári Bethlen Susanna kis asszonnyal Drágban.

10. Apr. Nagy villámlás, dörgés vólt.

In Majo. Hideg idők vóltanak.

17. Junii. Enlakán volt Gralis Synodusunk holottis inter coetera Felséges Asszonyunk parancsolatja Szerént a Superintendensünk confirmatiojáért adando Taxát congeraltatni determináltuk s magam mint Fő Curator Dioecesisek Inspectorainak levél által Commitáltam.

NB. A több Protestans Superintendensek Collationalisokért is fizetni kell nékik is.

Nagy és Sokáig tartó égi jel láttatott.

Minden Jobbágyért Dr. 40. Sellérért Dr. 20. hogy fizessen az ország, parancsoltatott.

1771. Mostoha anyám Désfalvi Simon Sára asz. meg holt Széplakon.

Marus Széket Contagiora nézve (uti praetenditur) ocludalták.

B. Naláczai Károly Ur Néhai G. Teleki Lajos Ur leányát, Kátát; G. Teleki Lajos Urfi pedig G. Toldi Sárát vették, kiknek is Héderfáján nagy lakadalmi Solennitásában voltunk.

1772. Kedves jó Mlgs. Uram barátom, s fogadott atyafia Boros Jenői G. Székelly László meg holt Szebenben.

23. Jan. Gyaluban Kapitány Kollovrádnál ebéden, holottis Sándort (mint kadétot) maga Compagníájában acceptált, fogadtam néki kosztott gyalai Számtartó Szarka László Urnál.

28. eiusdem. Hólt megh Gralis G. Bethlen Ádám Kolosvárt.

16. Mart. vólt Solennis Instellatioja G. Nemes János Ur Ó Ex.ja jelenlétiben Gálfalván G. Haller Antal Urnak, mint Küküllő Vármege Fő Administratorának.

22. Apr. Nagy égi háboru vólt.

19. Junii. Kolosváról G. Haller Sigmund Urfival Bonczidán Bánffi György és Dienes Urfihoz, jó Szivel láttanak.

19. Julii. Kolosvári Farkas úttzai templomban nagy Solennitással temettük G. Bethlen Gralist.

1. Aug. Radnai Savanyu vizre.

13. 7 br. Korondra menvén Körispataki malmon túl feldűlvén az jobb karomat meg ütöttem.

19. 8 br. Fólthi Szüretre.

1773. 17. Jan. Kolosvárra Generale Consistoriumban.

22. Apr. T. Superintendens Agh ural Szebenben mentünk Publicumokra nézve.

23. May. Déván láttam elsőbben Felséges Császáruk II. Jo-seffet, kinek is Isten nyujtsa életét.

24. Ismét láttuk Devai Mezőn Exercizroztatta az G. Kalnokianum Szép Regimentet.

6. Julii. Statusunkra nézve ob Publica vólt Felséges Császáruk előtt Privata Audientiank, Kegyelmesen felelt. Isten továbbá is igazgassa szivét könyörületességre.

25. 26. ect. eiusdem Korondra mentünk Savanyu vizre, Procur. Huszár, felesége, docr. Fejérvári Uraimékkal, én acceptaltam, jól voltunk.

Onnat haza érkezvén, csakhamar ugy mint 12. Aug. olly Catharusban estem, hogy tartott holnapokig.

16. 8 br. Károlvár és Sz. Imreh között odalos helyen sebesen menvén, erőssen fel dőltünk, de Istennek hálá! magunkat erőssen megh nem ütettük, hanem Szekerünk néhány helyt megh romlott.

Közli: GRÓF LÁZÁR MIKLÓS.

AKTUALIS KÉRDÉSEK.

KEPE VÁLTÁS ÉS ALAPJAI.

Elvileg éppen nem tartom helyesnek a kepe váltság teljes végrehajtását; igazságosnak azt tartom, hogy a ki valamely társulatnak tagja, s annak előnyeit élvezi, osztozzék annak terheiben is, alkalmazva, ha hiveink ekklezsiáinknak tagjai, azok előnyeit élvezik, hordozzák azokat a terheket, melyek fennállásokat biztosítják, sőt szükségesnek is tartom a terhekben való osztozást, mint a mely a jogosultság és együvé tartozás érzetét szüli és fejleszti. Valamely ügy iránt a ragaszkodás és érdekelttség, a buzgalom abban a mértékben gyarapszik bennünk, a mily mértékben hozzuk meg áldozatunkat annak az ügynek.

Sőt hajlandó vagyok elismerni angol és amerikai afainak azt az állítását, hogy tőkék gyűjtése testületekre veszélyes, mert az utóbbi nemzedékeket tétlenségre utalja; tegye meg mindenik kor lelkiismeretesen a maga kötelességét, s az ügy mindig fenn fog állani, virágzik.

Unitárius vallásközönségünk egyeteme ez elvet magáénak is vallotta, s a szerint cselekedett.

Ez elv mentette meg vallásközönségünket az 1718-ban érte nagy csapás után, midőn elvett iskoláink helyett egy pár nemzedék ujakat épített fel és szervezett, midőn vagyonunk elvétele után fennállhatásunk s önkormányzati jogunk biztosíthatásának az eszközeit megteremtette.

Iskoláink fentarthatása 1855-ben kérdésessé vált, valamint önkormányzati jogunk gyakorolhatása; áldozatainkkal az időkhöz képest biztosítottuk mindkettőt. Vajha az utóbbi nemzedék tovább fejleszteni s a maga részéről is tenni meg kötelességét!

Belső emberi állomásaink emelése, előregedett belső embereinknek, valamint az elhalandók özvegyei és árvái segedelmezése, a szokásos harmad kepevel való nyugdíjazás megszüntetése égető kér-

déssé vált. Rövid tíz év alatt megteremtettük a belső emberek nyugdíj intézetét.

Tanáraink öregségükre, haláluk esetére özvegyeik és árváik nélkülözésre voltak utalva. Megteremtettük a tanári nyugdíj alapot.

Ezekkel párhuzamosan megteremtettük a nem kevésbé áldásos hatású D á v i d F e r e n c z alapot.

Valójában a nemzedék, mely ez előtt 30 évvel kezdett munkálkodni, a melylyel éltem és munkálkodtam, dicsekvés nélkül szólva, becsülettel megtette a magáét, s csak azt óhajtom, hogy a jelen és jövő nemzedék oly készséggel és oly odaadással gyámolítsa és fejlessze ez intézményeket, a milyennel teremtettük.

A jelen és jövő nemzedéknek is meg vannak égető kérdései. Örökölte korábbi kezdeményeink és intézményeink tovább fejlesztését; örökölte vallási elveink, egyházi és iskolai életünk közlönyének, a K e r. M a g y e t ő folyóiratunk fentartásának és emelésének kötelességét.

A hanyatlásnak indult vallásosság és erkölcsi élet s a tevékeny vallásos hit fejlesztésére célzó D á v i d F e r e n c z égyetet szívemből üdvözlöm, óhajtom, hogy minél előbb és minél áldásosabban kezdje meg munkálkodását.

Ezek közös céljaink, közös teendőink.

Egyes ekklezsiáinknak saját, de általánossá vált, napi fontos kérdése a k e p e m e g v á l t á s.

Az elv szerint, melyet előre bocsátottam, magam részéről nem tartom ezt égető kérdésnek, sőt nem is óhajtom, hogy a kepe váltás oly módon történjék, hogy ez által az egyes tagok az ekklezsia iránt való minden kötelezettség alól felmentessenek. Azonban a kérdés már előttünk áll: több ekklezsiánkban tényleg megtörtént. Toroczkói ekklezsiánk áldozatán kívül a tized kárpótlásból hajtotta végre; de nagyon csekély mértékben; kövendi ekklezsiánk önerején, de nem kellően; bölöni ekklezsiánk nagy vagyonából kellő módon; bágyoni ekklezsiánk önerején közel áll a megváltáshoz. A törekvés és óhajlás általánossá vált. A kérdés megoldását sürgetik belső ember fia a célból, hogy illetményeiket megkapják; a hivek, hogy a kepe től, mint tehertől, szabaduljanak. Mindkét törekvést iudokoltanak kell találnunk, ha meggondoljuk, hogy igen sok ekklezsiánkban a belső emberek illetményei annyira hiányosan folynak be, hogy — fájdalom — néhol polgári hatósághoz kell folyamodni azok felhajtásáért; ha meggondoljuk azt, hogy a nép természetes szaporodásával a különben is csekély székely birtokok megoszolván, a kepe t

fizetni kötelesek vagyona egyre kisebb lesz; ha meggondoljuk, hogy költséges állami életünk naponta újabb polgári terheket ró az egyesekre, s hogy maga a családi és társadalmi élet naponta költségesebbé válik, természetesnek találjuk, hogy a tehertől mindenki szabadulni kíván.

A kepeváltság kérdése előttünk áll; el kell vele számolnunk. Miként?

A felelet erre egyszerű és könnyű: teremtsünk alapot. Hogy minő legyen ez az alap, talán még idő előtti vitatni. Igen természetes, miszerint legbiztosabb alap volna a fekvő birtok; de ez, mondhatni lehetetlen; ekklézsiánk nagyobb része oly vidékeinken fekszik hazánknak, hol a föld nagyon becses s a hol tehát kellő mennyiségű földbirtokot vagy éppen nem, vagy csak tulságosan nagy áron lehetne szerezni.

Másik könnyebb és természetesebb alap a tőkepénz, s mert ekklézsiáinknak jókora pénzvagyonuk, tőkepénzünk van, ezt oly magának tekintem, mely hivatva van, hogy mint tényező, tekintetbe vételessék.

Azonban, míg az ekklézsiák pénzvagyona úgy lesz elhelyezve, mint most, s úgy kezeltetik, mint jelenleg, nem csak nem óhajtom, hogy a kepe megváltást arra fektessék, sőt igazságtalannak és vesztélyesnek tartom.

A tőkék jelenleg az ekklézsiák egyes tagjainál vannak elhelyezve költsönül; mint korábban, úgy most is, a költsönöket a szegényebb tagok vették és veszik fel; a jobb módúak csak beruházásokra vesznek költsönt, s attól menekülni sietnek. S mert ekklézsiáink pénzeiből a tagok könnyűszerrel kaphattak és kapnak költsönöket, sok indokolatlan költsön vétetett fel, most már nemzedékeket terhelnek apáik által indokolatlanul felvett s el is költött adósságok, ha tehát ily módon alakult és növelendő pénzvagyonra alapították a kepeváltság, a kepe az ekklézsiák szegényebb tagjai — az adósok — fizetnék, míg a vagyonosabbak a kepefizetés alól fel lennének mentve, ez a gyölködésnek, vizálgodásnak magva lenne.

És mivel az ekklézsiák számadásai vizsgálásából arra a meggyőződésre jutottam, hogy az ekklézsiák már jelenleg meglévő tőkepénzei már is nagyon terhelik az egyes hiveket, s mert a terhes viszonyok között még nem lehetett egészen elfojtani azt a korábbi időkben elharapódzott rossz kezelést, hogy a bé nem fizetett kamatok új költsönök gyanánt az adósoknál hagyatnak, s ez okon a ka-

matjövödelmek és bevételek ugyyszólva csak papiron vannak, indokolt az az elvem, hogy a kepeváltságot nem a jelenleg álló és később te-rementdö, s a mostani rendszer szerint kezelendö tőkepénzekre kell fektetni.

Azonban, mint mondám, ekklezsiáinknak tekintélyes tőkékjűk van; ezek kamataiból és más javaikból nem csak folyó kiadásait fedezhetik, hanem több évi öszszevetéseim szerint együttesen 10,000 forintnál többet gazdálkodnak meg évenként átlag, az az enynyivel gyarapítják tőküket. A mostani pénzvagyon tehát jelentékeny tényező a kepeváltás kérdésében; de csak ugy lehet sikert és áldást várni tőle, ha az ekklezsiák tőkái az E. K. Tanács erre vonatkozö szabályrendelete értelmében kezeltetnek.

E szabályrendeletnek hármás czélzata van: első az adósságul kiadott tőkék biztos elhelyezése; a mi tagadhatlanul nehezecke és költséggel is jár, de a pénzek jogi biztonsága megköveteli. Részem-ről azonban ez intézkedés némi enyhítését örömet elnézném. Másodszor a jövödelmek biztosítására czéloz az által, hogy a kamatoknak új adósság képpen az adósoknál való hagyását megtiltja, s a kamatoknak tényleges, pontos befizetését rendeli. Harmadik czélja a szabályrendeletnek az adósokon való könnyítés egyfelöl az által, hogy a kamat maximumát 8%-ban állítja meg; s védi az ekklezsiák tagjait új költsönökkel való megterheltetésről az által, hogy a folyó kiadások fedezése után megmaradó, meggazdálkodott kamatnak és más jövödelmeknek költsönképpen való kiadása helyett azoknak takarékpénztárakban való kezelését rendeli el; mint a mely egyedüli, habár lassu, de biztos útja és módja a tőkeszerzésnek.

Öt körben az 1385. évet illetőleg tartott esperesi vizsgálatok-ról szerkesztett jegyzőkönyv megvizsgálása és tanulmányozása köz-ben fájdalommal arról győződtem meg, hogy köri hatóságunk E. K. Tanácsunknak jelzettem hármás irányu intentioját nem értik, nem érzik kellően, nem hajtják ugy végre, miként kellene, a kamatok nem szedetnek bé pontosan, a feleslegek nem tétetnek takarékpénz-tárakba, a mi pedig a pénzüntézeti ügyek fejlettsége, s a postai takarékpénztárak életbeléptével nagyon könnyü.

Ha az a 10—12 ezer forint, melyet számításaim s a számadá-sok papiron levő adatai szerint öszszes ekklezsiánk évenként meg-gazdálkodnak, takarékpénztárilag kezeltetik. Csak 25 év alatt minö szép kepeváltsági tőkét állit elé.

Ezért állítám, hogy az ekklezsiák mostani tőkái jelentékeny, biztos tényező.

Másik jelentékeny tényező a kepeváltsági tőke megteremtésére a költsön gabona magtárak. Ily gabona magtárak már korábban voltak ekklezsiáinknak; de czéltalanul, ha nem is czél ellenesen kezelték a pénzvagyron módjára. A gabonák állandó költsönül adattak ki, s a kivevőknél hagyattak, mondhatni apáról fiura; s mert a kamatok, hasonlóan tőkésítve, az adósoknál hagyattak, lehetnek esetek, sőt vannak is, midőn az egyes hivek apjuk vagy nagyapjuk által költsön vett egy véka gabonáért 10—15 vékával adósai valamely ekklezsiának. Így a kimutatások és számadások szerint gyarapszik ugyan az ekklezsiáinknak e vagyona is, de ha őszinték akarunk lenni, meg kell vallanunk, hogy nagyobbára csak papiroson.

E. K. Tanácsunk, midőn a költsön gabona magtárak alapítását ajánlotta, a vállalat üdvös voltának tudatában tette; s midőn egyidejűleg a magtárak kezelésére vonatkozó szabályzatot kiadta, az ügy természetéhez képest intézkedett.

Intézkedésének célja volt egyfelől segíteni azokat a hiveket, a kik tavasszal és nyáron gabonában megfogyatkoznak, segíteni az ilyeneket az által, hogy ne legyenek kénytelenek drága piaczi gabonát vásárolni pénzen, hanem az ekklezsiák magtáraiból jó minőségű gabonát kapjanak költsön, melyet ősszel takarodás után természetben 20% kamatával fizessenek vissza. A gabona magtárak jótékony hatásával ezzel az egyes hivekre szándékozott kiterjeszteni; az ekklezsiái vagyont pedig a kamatokkal gyarapítani.

E kettős célnak elérésére intézkedett egyfelől a gabona magtári tőke consolidatiójára, midőn megrendelte, hogy a kiadott magtári tőkék ha nem is egyszerre, de a lehető rövid idő alatt in natura beszedessenek; másfelől megrendelte, hogy magtáron csak anynyi gabona tartassék készletben, a mennyit tavasszal és nyáron a hivek tényleg kivesznek, a ki nem vett gabona eladassék és ára takarékpénztárba tétessék. A tavasszal és nyáron kiadott gabona költsön és kamata ősszel in natura pontosan bévétessék.

Hogy ez intézkedés minő jelentékeny hatással lehet az ekklezsiák pénzvagyonának gyarapítására, vagyha a kepeváltsági alap teremtésére fordítjuk, ennek eléállítására vegyük alkalmazásba a tényállást.

Ez intézmény üdvös voltának feltüntetésére vegyük tehát a tényállást. Az 1884. év végével őszes ekklezsiáink magtáraiban 21804 véka gabona volt; magtári pénz czimen 3524 forint; ha ezen gabona összeg, s átlag véve ekklezsiáink szükségzeit, ennyinél még többnek is kellene lenni, E. K. Tanácsunk jelzettem intézkedése sze-

rint pontosan kezeltetik, évenként 4400 véka gabonát hajt bé kamatul, ez, ha ezen 4400 véka áru ugyanannyi forintban évenként takarékpénztárba tétetik, s ez, valamint a meglevő és begyülemelő magtári pénzek is takarékpénztárban kamat halmozással kezeltetnek, rövid 25 év alatt nagy tőkét állít elé, sőt a költsön gabona magtár így kezelve, állandóan élő alapja lehet a kepeváltságnak; lám, laborfalvi ekkléziánk már is, csak magtárával, megváltotta a kepe felét.

Éppen azért látom sajnálattal, hogy köri hatóságaink és ekkléziánk ez ügyet nem karolták fel kellő hittel és bizalommal. Négy körben összesen csak almási meg h-szentpáli ekkléziánk fogták fel ez intézkedés célját, s járnak el annak értelmében; egyebütt a viszonyok az eddigiek. Keresztur körben például 11 ekkléziánknak van magtára, s ezenkívül egy párnak magtári pénze.

Ha tehát óhajtjuk a célát, munkáljunk annak elérhetésére, használjuk fel eszközeit.

A kepeváltsági alap megteremtése lehetséges, két dolog szükséges: tartsuk meg és teljesítsük pontosan az E. K. Tanácsnak a magtárak kezelésére vonatkozó intézkedését, teljesítsék ekkléziánk azt, hogy meglevő tőkepénzünk kamatait és más megtakarításaikat takarékpénztárilag kezeljék, s ez eljárás kedvező sikerének bekövetkeztéig legyenek türelemmel.

KOVÁCSI ANTAL.

A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERNEK A KÖZOKTATÁS 1883/4-İK ÉVI ÁLLAPOTÁRÓL SZÓLÓ JELENTÉSE.

(Folyt.)

A ministeri jelentés második, nem érdektelenebb része az, mely a középiskolákkal, egyetemekkel, szakiskolákkal, továbbá közmivelődési és humánus intézetekkel foglalkozik.

II.

Tán a középiskolai oktatás az, melynek állapota kedvező irányban legtöbb haladást mutat.

A tulajdonképeni adatokhoz egy előleges tájékoztató is van csatolva, melyben a középiskolai oktatásügy vezérelvei nyerne ki-fejejezt. Ebből s az egész jelentésből látható, hogy ez évben főképen két momentum különböztetendő meg. Először a classicus és reáloktatásnak rendes különbözete, (mi nem ujság, mert minden évben számos helyen vita tárgya;) másodsor az 1883. évi XXX. t.-c. következményei, az e törvény-alkotta új aera második esztendejében.

Az elsőre irányzott nevezetesebb szándékok egyike — mint a jelentés mondja, — hogy több gyöngébb s nagyon is helyi érdekű gymnásium reál- (illetőleg polgári) iskolává alakíttassék át. „Szándék“, mondjuk; mert valószínűsítését (az elsőnek) ez évben nem láttuk ugyan, de szívesen elismerjük ezen adandó alkalommal gyümölcsözhető törekvés jóságát. Hogy a helyi érdekű gymnásiumok alakíttatnak reálokká, nem csudálkozunk; de hogy a pénzalap hiánya miatt történjék ez: azon igen is csudálkozunk. Mert a későbbi költségvetést tárgyazó fejezetben a leghatározottabban kiviláglik az, hogy a reáliskolák egyen-egyen többbe kerülnek, mint a gymnásiumok. Inkább azon motivumból látszanak kiindulni, hogy gymnásiumok előállítására egyáltalán kevesebbet akarnak költeni, mint a reálókéra: midőn a csonka gymnásiumon változtatni akarnak.

Ugyane viszonyhoz, melyben a classicus és reáloktatás állanak, egy más, eddig nem igen méltatott, pedig véleményünk szerint nem kevésbé fontos adatot akarunk csatolni. Ez az, hogy a statistika azt mutatja évről évre, miszerint a reáliskolában jóval kevesebb contingens jut el a tulajdonképeni célhoz: a legutolsó osztályhoz.

Az említettük második tényező a XXX. törvénycikk. Ez a felekezetek iskola-autonomiáját valamivel kisebbé tette, de viszont

cserébe azon intézeteknek, melyek a törvény által nyilvánvalóvá tett hiányaikon államsegélylyel akartak segíteni, az állami subventio megadatott, illetőleg biztos kilátásba helyeztetett. — Így az unitárius egyház két iskolájának évi államsegély kérése is tárgyalás alatt áll. — Másik következménye az említett törvénynek az eddig különféle mértékkel mért tanári okleveleknek revisioja.

Továbbá a kormány részéről minden rendelkezésre álló eszközzel az céloztatott, hogy a tanárok szakai aránya lehetőleg helyesre igazittassék.

Lássuk ezután a részleteket. 177 középiskolánk volt, mely számmal — természetesen a népességhez arányitva — Poroszország és Ausztria között állunk. S habár az utolsó két év alatt egygyel kevesebb lett is; és az utóbbi másfél évtized alatt a tanulóság nagyobb arányban nőtt is, mint az iskolák száma: mégis csepp okunk sincs ezen aggódni. — Mert azóta több csonkának kiegészítése (1869-ben 100 csonka volt, 1883-ban 73, 1885-ben 71) és sok párhuzamos osztálynak felállítása történt. Szervezeti irányukra nézve 150 gymnásium és 27 reáliskola volt, s míg a gymnásiumok száma 1883. óta számszerint nem változott, addig a reálké egygyel csökkent. — Valamennyi középiskola összesen 1231 tanosztálylyal működött.

Nunc venimus ad fortissimum . . . . egyik legfontosabb kérdéshez, a középiskolák nyelvének ügyéhez. A 134 egy nyelvű intézetből kizárólag magyar csak 124 volt, 7 német és 3 oláh. Két tannyelvet használt 25, három nyelvet 18, melyek között több a magyart csak mint segédannyelvet.

E kérdés mindenestre, sok erélyt, s ugyanannyi tapintatot követel. Mert e nyelv-viszonyok tekinthetők ugyan ideiglenes és átmeneti, de semmiképen sem állandó állapotnak. Mert a magyarság eszméjével nagyon kevésé illik össze az, midőn a többiekhez hasonló tanár szemszurásként megtartja az egy magyar órát, úgy a hogy; s a történelem a „vitae magistra“ s az ékesen szóló térkép illusztrálásával azt tanítja a román ajku ifjunak, hogy Oláhország határa nem a Havas-Kárpát, hanem a Királyhágó. — E téren biztos működés szükséges.

Végül megemlítendő, hogy 117 községi iskola volt a ministerium, 60 pedig autonom felekezeti vezetés alatt.

Mindezen iskolákba 42,937 tanuló iratkozott be, 87 százalék a gymnásiumba, 13% a reálba. Tudva, hogy magának a kétféle iskolának aránya 85:15-höz, látjuk ebből is, hogy a gymnásiumok látogatottabbak, mint a reáliskolák. Osztályonként is 36—37, illetőleg 28—29 a létszám. A tanulók száma 1883. óta növekedett, de ezzel együtt a reáltanulók aránya csökkent.

Itt egy tétel a reáltanulók számának nem növekvése felől következőképen akar megnyugtani. Eltekintve attól, hogy sokszorta nagyobb földterületre esik csak egy reáliskola, mint gymnásium; oka abban is rejlik, hogy az újabban keletkezett sok — középiskolának v. legalább alsó osztályainak megfelelő — szakiskola vonja el a nem

gymnásiai alapon tanuló ifjuság jórészét. Hát ez oknak elég ok arra nézve, mért nem ment elég ifju a reáliskolákba, de megnyugtátsnak, mely a jövőre biztosítást adjon, éppen nem nevezhető.

A következő rovatból csak azt emeljük ki, hogy az évközben kimaradók száma az unitáriusoknál a legcsekélyebb, azaz a legelőnyösebb. Még pedig 4%. — Az őszeses tanulóságnak 77%-ja egészen, 3% részben fizette a tandíjt, mentes 21% volt. Legtöbb jótéteményt aránylag az unitárius iskolai tanulók élveztek: 100 közül csak 35 fizetett egész tandíjat, 65 volt segélyezett. Más oldalról világítva meg a dolgot, az tűnik ki, hogy a gymnásiumok tanulói az ösztöndíj jótéteményében sokkal tömegesebben részesülnek. Reáliskolai alap általában kevés van.

A tanulók vallásáról megemlitendő, hogy saját népességi arányukhoz viszonyítva, több tanulót küldenek a középiskolákba a zsidók, ágostaiak s unitáriusok; a többi a népességi arányon alul. Az első kettőről érdekes az is, hogy a reáliskolákat jobban keresik. A tanulók mulasztásait illetőleg, hogy az igazolt mulasztások 68%-a a kormány, 31 a felekezetek iskoláira esik. Ez utóbbi adatok, tudva, hogy az iskolák számának aránya 66% és 33%, nagyon különös fényt vetnek a másodsorban említett iskolákra.

Az előmenetelben látjuk, hogy a gymnásiumban „jeles“ eredményyel ezer közül 86, jó-val 210, elégséggel 478 végzett; a reáliskolákban ez adatok rosszabb eredményt mutatnak, 1000 közül csak 40 jeles, 163 jó, 561 elégséges volt. — Ezen adatok, nem tudom, akképen gyűjtettek-e, mint ily adat-gyűjtést nekem volt alkalmam látni. Itt nem az általános közép-calculus vétetett, hanem valakinek jelest pl. csak akkor adtak, ha kivétel nélkül minden tárgyból az volt. Ha egy kettőse van, már csak „jó“ osztályzatú, azaz a legrosszabb calculus dönt. Így az olyan, kinek mindentől 1-ese van, de esetleg egy 3-asa, a kimutatásban egy szintvonalon áll a mindenben 3-assal bíróval. Ezt mi méltánytalan eljárásnak tartjuk.

Érettségi vizsgát 2668 ifjuval 106 középiskola tartott, míg 2 évvel ezelőtt 104 k.-iskola 2537 jelentkezővel. Aránylag jóval többen a felekezeti, mint a ministerium alattiakban. — Míg viszont a gymnásiumok száma a reáliskolához anynyi, mint 80-nak aránya a 20-hoz, addig az érettségizők aránya e kétféle iskolában 92% és 7% volt. Szembetűnő, mennyivel kevesebb reáliskolai tanuló tesz érettségit. — Még e vizsgák sikere is jóval nagyobb a gymnásiumokban; de az aránytól eltekintve: mindkettő nagyot hanyatlott az érettségi sikerében. Végül azt emlitjük meg, hogy 2095 közül 1711 ifju egyszerűen, (a régi szabály szerint) 384 jelesen érettnek nyilvánítottatott.

A következő, az iskolák helyiségeivel foglalkozó fejezetből, kiemelhetjük, hogy 166 volt a saját, 11 pedig (egész terjedelmében) bérlházban; s az 1231 tanfolyam számára 1318 szoros értelemben vett osztályterem szolgált. Nagy hiányt csak a tornahelyiségekben látunk, ámbar ezek is szaporodtak. A felszerelésről anynyit,

hogy 167 tanintézetben a tanári könyvtárban 809,000, az ifjuságiban 121,000 kötet volt, 1883 óta mintegy 10,000 kötettel szaporodtak.

A tanárokról szóló fejezetben azt találjuk, hogy a 37,947 tanuló oktatására 2678 tanár és tanító volt alkalmazva. Még pedig 59% rendes, 12% helyettes, óraadó 4%, csakis hitoktató 16%, rendkívüli tárgyakat tanító 7% volt. Az unitáriusok kolozsvári fő- és sz.-keresztúri algymnásiumában 22 oktató működött. A kimutatás azon eredménnyel is jár, hogy a kormány iskolái aránylag több tanerőt számláltak. — Az oktatóknak általában 74%-a volt okleveles, 26% nem okleveles. Továbbá olyan, ki a magyar nyelvet nem bírta, volt 74 tanár, azaz 3%.

Az utolsó fejezet a középiskolák költségeiről szól. Magyarországi középiskolái 4,252,966 frtnyi összegbe kerültek, ez az 1883. évi költséggel, 3,465,997 frttal szemben, nagy haladás. (Nem 2%-kal emelkedett a kiadás, mint a jelentés mondja, hanem 22%-val.) Ezen összeg az ország egyenes adója 4.6%-ának felel meg. — A gymnásiumokra ebből 3,385,416 frt, a reáliskolákra 867,550 frt jutott. — Nyilvánvaló, hogy a reáliskolák aránylag többbe kerülnek. — Ha a fentartó hatóság szerint distinguálunk, látjuk, hogy a ministerium 3,200,000 frtot (75%), a felekezetek 1,520,000 frtot (25%) fordítottak intézeteikre. — A kormány aránylag is több javadalomban részesítette iskoláit, mint a felekezetek. — Az unitárius egyház két iskolájára — e jelentés szerint — 31668 frtot adott ki. — Tandíjak címén az összes iskolák 288,904 frt fedezetet kaptak.

Ezek voltak általában és röviden az iskolákra, tanulókra, tanárookra, az iskolák helyiségeire és azok költségeire vonatkozó adatok. Ezek mutatták a középiskolák állását, a mennyire az oktatás intensiv voltát a statistika demonstrálni tudja.

III.

A felső iskolák rovatában is több reformot vehetünk észre. Ilyen a harmadik egyetem felállításának elvi fejtegetése. S az ügyesen felhozott nyomós érvek bizonyára sokakat meggyőznek arról, hogy ennek felállítása szükséges. Mert az orvos állomány csekély volta, s az egészségügyi oktatás általános kötelezése, sok orvost igényelnek. De hogy éppen Pozsonyban állíttassék fel: ez aligha sokak ellenvéleményével nem találkozunk.

A budapesti tud. egyetem reformjaiként megemlíthetjük a magántanárok új képesítési körét. Továbbá az egyetem gazdasági vezetését a változó rectorátus alól kivonják, s új hatósággá teszik. Ha vajjon a német eredetiből lemintázott szervezet elfogadjatik, s jónak bizonyuland-e: az a jövő titka. — Kiváló figyelem fordíttatik végre a seminariális szellem istápolására is. — Végül a gyógyszerész képzés kérdése végleges megoldásra kerül.

A budapesti egyetem 180 tanár- s tanítóval, s 3342, illetőleg 3172 tanulóval bírt. Tanári létszáma, valamint költsége is

(561,133 frt) szaporodott, ez utóbbi 20,000 frttal. A kapcsolatos tanárvizsgáló bizottság 26 középiskolai tanári oklevelet adott ki. — A kolozsvári egyetem majdnem 500 főnyi hallgatósággal s 64 oktatóval rendelkezett, költsége mintegy 200,000 frt volt. Legjelentősebb eseménye az új vegytani épület megnyitása, mely a modern követeléseknek tökéletesen megfelel. Több egyetemi épület kilátásba helyeztetett. — A kir. József megyetem 37 tanár- s tanítóval 662, illetőleg 564 hallgatót tanított; fentartási költsége 170,000 frt.

Hittani intézet volt 52, a népességhez arányosan legtöbb papnövendéket az unitáriusok adják.

Jogakademia pedig 13 volt. A nagyszebeni mulóféiben, a pápai református megszűnt.

4.) A szakoktatásra nézve átlagosan azt mondhatjuk, hogy jó állapotban van. Tényezői az ipartanműhelyek, ipariskolák, háziiparoktatás, a budapesti középipariskola és technológiai iparmúzeum, ipar-tanítói és tanítónői szaktanfolyamok voltak. — Továbbá a kereskedelmi középiskolák, szülésznőket képző tanfolyamok, mintarajztanoda és rajztanárképző, iparművészeti iskola, üvegfestő-intézet, színész-iskola, orsz. zeneakademia. Művészetünknek jeles festőket nevel a festészeti mesteriskola. — Általában mindezen intézetek örvendetes fejlődésben vannak.

5.) A humánus intézetek közül a váci országos és a budapesti izraelita siketnéma és az orsz. vakok intézete említendő. Ez bizony anynyi, mint három pohár viz egy égő házra. Csak a kezdet kezdete. — Az árva- és szeretetházak száma ellenben emelkedett, jelenleg 64 van. A hülyéket egy intézet, a Frimm-féle okiatta: 25 növendéket.

Culturális közintézeteink közül a nemzeti múzeum ismert európai hírnevének megfelelt, valamint az orsz. képtár is. Fiatalabb társuk, az iparművészeti múzeum, már is számos itt megfordult külföldi szaktudós figyelmét lekötötte. Legujabb tán a meteorológiai és földdelejjességi központi intézet, mely tudós vezetés mellett a tudomány ez ágának cultiválását mutatja. Nem hallgatható végre el a műemlékek orsz. bizottsága sem, mely a budai, kassai, bártfai stb. templomok, s a vajdahunyadi vár reconstruálásában buzgolkodott.

Mindemaz adatok Magyarország egy lépését teszik a cultura felé. Az előnyös adatok önézetünkre, a hiányok okulásunkra szolgáljanak. A lépés nem volt nagy, nem is szabad nagynak lenni. De — Trefort miniszter szavai szerint — egy réteg culturánk épületében, mely rétegek ha egyen-egyen szilárdak, az egész erősen fog állani.

B. GYULA.

EGY MÁ S SZÁ Z FORINTNYI ALAP TÖRTÉNETE.

II.

MÁSODIK GYÜJTŐKÖNYVECSKÉM.

BUDA-PEST, márt. 1.

Ha mindenki minden tele könyvhez egy cikket ír, több lesz a könyvcikk, mint a pénz. Készen vagyok némelyek ily megjegyzésére, s mégis elmondok némieket e könyvecském beadása alkalmából.

Ha az olvasmánynak mulattatási vagy legalább érdeklési célja lehet, e sorokban, úgy hiszem, az írásért a tartalom által igazolva vagyok. Ebből még tanulni való is választható ki.

Buda-Pestiek nem szeretnek adakozni, csak azt elfogadni szeretik. Ők főváros. Ők adják a hangot, az irányt, a műveltséget az országnak. Nekik joguk van contributiót követelni az országtól, de contribuálni nem kötelesek. Ők a nap, tőlük jó a világosság. Tartsa szerencséjének a provincia, hogy a főváros elfogadja lapjaira az előfizetést, indítványaira a tapsot, társulatai számára a részvényjegyet, tagsági díjt, Deák-, Eötvös-, Arany- emlékszobrokra a filléreket stb.

A fővárosiak szabály szerint valóban nem adnak szívesen közczélokra. Kivált pedig nem erdélyi, székely, unitárius s több afféle csodabogárságokra.

Ez tény s mit csak a köz művelődési egyletnél látok megváltozva.

Mi, unitáriusok, mégis gyűjtést határoztunk templomunkra — itt, e viszonyok közt. Én is presbyter levén, egy könyvet magamhoz vettem, gondolva, csak lesz nekem 100 jó emberem, a kiktől, ha 1 forintot kérek, nem tagadják meg. Figyelmeztettek, hogy, mint az akadémia tagja, tagtársaimat keressen föl, ott is találok annyit, hogy könyvem megtöltsem.

Nem találtam. Mily iszonyu fáradságomba került nekem betölteni kis első könyvemét, elmondtam I. cikkemben. A másodikat hogy elvállaltam, véletlen műve.

Mint az akadémiai kéziratár rendezője, megismerkedtem dr. Kohn Sámuel tudós és szeretetreméltó fővárosi izraelita rabbi-val. Egy alkalommal a szombatosokról volt szó, s ő megjegyezte, hogy Péchy Simonnak van a székely-kereszturi unitárius középtanoda könyvtárában egy zsoltár fordítása, a mi őt nagyon érdekelné. Ugy értette, hogy tán épen tőlem került oda. Nem lehetne e azt neki használatra megkapni?

Megkísérlem — felelém, s majd tudósítom.

A könyvtárnok oly szives volt, hogy velem közölte. Kohn ur rendkívül meg volt lepve Péchy írói nyelve, eredeti zamatja s szépségei, theologiai ismereteinek sokoldalúsága és mélysége által, s kérte az akadémiát, járna közbe, hogy firmája alatt ama kéziratot ő áttanulmányozhassa. A képviselő Tanács megengedte, s a jeles férfi most Szilády Áron tudós collegájával dolgozik rajta: egyik zsidó exegetikai, a másik magyar irodalomtört. jegyzeteket ad hozzá, s így fogja kiadni az akadémia „Corpus Poetarum“ czimű nagy tudományos vállalatában, melynek kezdeményezője boldogult Toldy volt, folytatója imént nevezett Szilády Áron ur. Kiadásra annak idejében a képviselő Tanács beleegyezését ki fogják kérni, s a székelykereszturi középtanoda a tiszteletdíj egy részét kapja a tulajdonjogért.

Ilyen alkalma volt az én Kohn rabbi urral való megismerkedésemnek.

Mikor a főváros által adott gyönyöví templomhelyre ekklesiánkat beigtatták, ő is megtudta, s kérdezte tőlem: hogy fogjuk templomunkat ama diszes helyre építeni? Adakozásból — feleltem én, s mindig magammal hordott kis gyűjtő-könyvecskémet megmutattam. Ilyet nyomattunk sok százat, mindenikünk gyűjt, a mit mi gyűjtünk, anynyit az angol-amerikai unitáriusoktól is remélünk, s hiszszük, hogy a kikötött öt év alatt legalább anynyit, a mivel megkezdhessük, gyűjteni képesek leszünk.

Megnézve könyvem, megdicsérte alakját, a czélt helyeselte, s magyaros őszinteséggel kére: adnék neki is egyet. Ő is szivesen gyűjt.

S e februárnak — ugy tetszik — 16-án száz forinttal terhelve személyesen hozta hozzám az akadémia kéziratárába a 160. számú, s egytől-egyig elhelyezett és kiszaggatott lapu könyvecskét, kérve újból — nem rövid időtüzéssel — még egyet. Én az aláíró 20 ur közül csak a főtisztelendő urat vagyok szerencsés ismerni, a ki maga 7 forintot irt alá, több barátja tizet-tizet, Léderer Sándor ur 29 forintot, s ime, mert nekik az én jó ismeróm — s ha ugy szabad mondanom, barátom — az unitárius templom ügyét ajánlta, ők mindnyájan pártolták azt, s anyagilag bőkezűleg előmozdították, nekem azt a rendkívüli örömet okozva, hogy egy hónap időközében 200 forint gyűjtést adhattam be rendeltetési helyére. Fogadják érette mindnyájan a legőszintébb köszönetemet, s zsenge unitárius egyházunk háláját.

Nekem sokféle tervem volt, hogyan gyűjtsünk mi építési alapot, ha Kolozsvár Története (maholnap) készen lesz, egyet-kettőt valósítani megkísérlek; de hogy egy régi tudományos kézirat utján jussak segélyhez, azt valóban nem gondoltam. Ez merőben a szépséges véletlen műve. S a főtisztelendő urnak ajánlkozása oly önkéntes volt, modora oly finom, hogy kétszeresen emeli tette becsét, s bennem a személye iránti tiszteletet.

Hogy az indokok közt ott lehetett annak tudata is, hogy a Péchy-Codex megszerzésében nekem is van részem, ez lehetséges; de én meg vagyok győződve, hogy e tett mélyebb erkölcsi rugója a

tiszta emberiségi s hazafiúi tekintet és baráti kölcsönös segélynyújtás egy üdvösnek ígérkező közügy irányában.

Péchy Simon más művei iránt is kérdezősködött tőlem, s én felvilágosítottam. A főtisztelendő püspök urat is fölkerlte közbenjárásra, s én hiszem, nem lesz foganat nélküli. Magasztalólag szólott püspökünk magas és tisztult értelmiségéről, szabadelvű nyilatkozatairól, s igazi főpapi komolyságáról és méltóságos magatartásáról. „Főtisztelendő Ferencz József ur igazán tipikus keresztény protestáns főpap — mondá, a kinek arczáról és szemeiből épp úgy meglátszik az igaz emberszeretet, mint minden szavából és véleményéből kitünik. Az unitáriusokról nagyon kedvező fogalmat ad az idegennek önök nemes szívé püspöke.“ Ilyen észrevételeket tett nekem, midőn egy látogatásunk alkalmával a főtisztelendő püspök urtól vele eljöttem.

Dr. Kohn rabbinak én Dávid Ferencz-ről irt tragikus sor-su művet átadtam emlékül, ő nekem Zsidók Története Magyarországon czimű könyve első kötetét. Nagy, érdekes mű — mondják, a kik olvasták. Majd én is elolvastam s irok róla. Ő Dávid Ferenczről elragadtatással beszél, tanulmányt ír róla, rendkívüli embernek tartja, a kinek theologiai tudománya összes kortársaié fölött állott a keleti Magyarországon, jelleme pedig szeretetre s csodálatra méltó. Az unitáriusok alapítójukra büszkék lehetnek. Birják-e önök erényeit? — kérdé egy beszélgetésünkkor. Igyekezünk — válaszoltam én. Ha e tanulmány majd megjelenik, a Keresztény Magvető szerkesztőit figyelmeztetni fogom rá, nem azért, mert engem is — tán? — érdekel, de mert az, a mit egy ily tudós pap a mi Dávid Ferenczünkről ír, mindenki előtt — annál inkább önök hávi irata — figyelmére méltó.

Mikor elsőbben meglátogattam a derék férfit, meglepett könyvtára. Egy oldalán a szobának magyar, latin, német, franczia, angol irodalom, a másik két oldalon zsidó, görög, persa, arab, egész kelet majdnem minden irodalma jobb s ritkább művei! Zsidó, görög biblia-féle Codexek, a Thalmud és Korán sokféle kiadásai s interpretatorai, régi ritka kéziratok, tömérdek zsidó zsoltár, régi zsidó írók classikus művei, szóval: a zsidó irodalomnak oly gazdag tárházat rejti magában dr. Kohn rabbi könyvtára, a milyenről nekem fogalmam sem volt.

Én eddig egy-két zsidó könyvről hallottam, néhány zsidó író nevét s művét ismertem; de hogy a zsidóknak ilyen ó és új irodalma, s egy tudósuknak ekkora könyvtárgazdagsága legyen, megvallom, nem hittem. Német, franczia, angol, zsidó könyveket olyakat pillantottam meg, hogy jött a rabbi előtt kalapot emelnem, s tudományosságát elismernem. Nekem is volt egykor, mikor még boldogtalanságom nem következett volt be, szent emlékü ipam, Mike Sándor s magam szorgalma után, 4—5 ezrenyi könyvem, s bizony nem közönséges unitárius gyűjteményem; de a milyen zsidó gyűjtemény itt van, olyan az enyém nem volt!

De hát dr. Kohn rabbi 60,000 pesti izraelitának magyar predikatora! kiknek prédikál, keresztel, a kiket összeesket és eltemet. Mit gondolnak az én szerény unitárius pap barátaim, mi a papi fizetése, s mi a stolája neki? Ebből lehet áldozni irodalomra, lehet nőt, családot fentartani, gyereket nevelni. A rabbinak él atyja, egy tisztos öreg, jó ur, neje, van egy kedves felnőtt fia, de a ki nem ügyvéd lesz vagy hivatalnok, hanem keréskedő. E rabbinak termei vannak, drága szőnyegekkel, selyem s brüsseli csipkés, párnás és függönyös ablakok, faragott drága butorzat, karos- és hintaszékek, a falakon zsidó főpapok, s rokonainak és barátainak fényűzőleg aranyozott keretű arczképei. Egy uri salon benyomását teszi a bemenőre minden, s maga a házi ur egy nyugati, világias műveltségű férfi.

Dr. Kohnnak annyi hallgatója van, a hány unitárius az erdélyi részekben! Örvendek ismeretségének, s cultiválni igyekezem barátságát.

Volt még beszélgetésünknek két érdekes tárgya: a zsidók megmagyarosodása s a zsidó theologia.

Őn — így szóla egykor hozzám — nagy figyelemmel nézte könyvtáramat; látja, mennyi nagy emléke lehet abban a multnak. A mi életünk évezredekre terjed, a zsidó eszes nép, szeret tanulni, s megtartja, a mit tud. Önök minket folyvást a galicziai fürtös és hosszú taláru zsidó mértékével mérnek, azt képzelik, hogy nekünk csak előítéleteink vannak, nem tudományunk, czeremoniánk nem meggyőződésünk.

Ez az önök baja, s a mi szerencsétlenségünk. Örvendek, ha könyvtáram önre azt a benyomást tette, hogy a zsidónak irodalma, multja, története, s történelmi önérzete van!

De hát ez és a magyarosodás hogy férnek aztán össze? kérdém én.

Megmondom, uram! hallgasson meg. Az én apám, mikor Pestre jött, egy szót sem tudott magyarul. Én ugy tudok, mint ön. Fiam már zsidóul nem igen jól tud. Ez tény, uram!

Mondok egy mást. Husz éve, hogy magyarul beszélék liveimnek. Két társam közül egyik német, a más zsidó predikátor, én magyar predikátor vagyok. Eleinte nehánynak papoltam, később száznaknak, ma 30—40 ezernek. S valamenynyi megért, sok szereti a magyar nyelvet, nagy rész édes anyai nyelvének nézi. De sűrűn és nagy számmal hallgatják szónoklatomat. Legyenek önök türelemmel. Várják be a szivek és lelkek átalakulását. A magyar zsidóság azon az uton van, hogy ez megjő kimaradhatlanul. Apám, én és fiam három generatiót teszünk. S ha már a mi házunknál ekkora a változás ez aránylag rövid idő alatt, mekkora lesz 25—30 év alatt mostani oktatási rendszerünkkel!

Reméljenek kérem, s ne kételkedjenek a zsidókban és főleg ne üldözzék!!

Én meg fogom érni — hidje el ön — így zárta be beszédét a főtisztelendő ur, hogy hallgatóim engem e haza, Magyarország és a

magyar nemzet iránt való szeretetben, nyelve mivélésében s jóllétének és szabadságának munkájában hiven fognak követni. -- Önök még meg fognak velünk egykor elégedni, csak ne gyűlöljenek, s ne bántalmazzanak.

Ily beszélgetések közt töltöttem én el tisztelt rabbi honfitársammal a minap egy fél órát.

Bocsánat, ha ennek s egyebeknek is megírásával az olvasót untattam.

JAKAB ELEK.

PÁRISI LEVÉL.

PÁRIS, martius, 1886.

(A presbyteri választások és a pártok viszonya a franciaországi reformált egyházban; a kibékülés kevésbé lehetséges mint valaha. — A protestans történelmi könyvtár új berendezése. — A vallási tudományok tanfolyamának megkezdése a Sorbonne tanintézetében berendezett felsőbb tudományos előadásoknál.)

Szerkesztő ur!

A franciaországi reformált egyházban a presbyteriumokban és consistoriumokban az új választások február 14-én végrehajtottak. Az eredmény nem sokban változtatta meg az előbbi viszonyokat. Azt lehet mondani, hogy számra az orthodoxok és szabadelvűek annyian vannak, a menyinyien voltak. Ha némely szabadelvű ekklézsiák azt tapasztalhatták, hogy kebelükben az orthodox szavazatok száma szaporodott, de némely orthodox ekklézsiák szavazó urnáikban sokkal több szabadelvű szavazatot találtak, mint a megelőző választások alkalmával, körülbelől mindenik megtartotta azt az állást, a hol ez előtt három évvel volt. Az eredmények legkiválóbbika kétségkívül az, melyet a szabadelvűek Párisban az oratoir-i központi ekklézsiában értek el, a hol egyébiránt az utóbbi választások alkalmával is többségben voltak. De ez évben a szabadelvűek győzelme annyival feltünőbb, mert most még inkább el akarták tőlük csikarni, mint más-kor; sőt mondhatnám, hogy az orthodoxok minden áron el akarták csikarni s ezért minden módot felhasználtak. Mindezek ellenére a szabadelvűeknek nagyobb többsége volt, mint az 1883. évi választásnál.

A béke tehát egy választási szakra biztosítva van az oratoiri nagy és szép ekklézsiában. Némely jelekből azt lehet következtetni, hogy az orthodoxokat némileg leverte ez a vereség, a melyre éppen nem számítottak; mert úgy látszik, hogy a győzelmet az utolsó pillanatig magokénak hitték. Biztos forrásból tudom, hogy a szabadelvűek most már követelni fogják mindazokat a jogokat a béke helyreállítására, a melyeket 1883. óta nem használtak fel. Egyebek között követelni fogják, hogy havonként két szabadelvű predikatio tartassék az eddigi egy helyett, s Vigié ur mellé egy káplánt tesznek. A szabadelvű dekánok száma is tetemesen gyarapodni fog. Szóval, a szabadelvűek át kezdik látni, hogy csalódtak, midőn jogaikat erőlyesebben nem követelték, most már a szelidséget férfias erőlyel szándékoznak párosítani. Ez kötetességök is.

A párisi többi ekklezsiákban az orthodoxok nagytöbbségben voltak. Ezt a tényt könnyen ki lehet magyarázni abból, hogy a szabadelvűek egész tevékenységöket a főekklezsiába öszpontosították, s mert a más ekklezsiákban éppen nincsenek szabadelvű papok, s az orthodox propagandának szabad tere volt; ezen kívül némely külvárosi ekklezsiák szegények, az orthodoxoknak pedig van pénzök, ily ekklezsiákban; kezökben van a hatalom. Ugy tudom, hogy a szabadelvű választmány arra törekszik, hogy például a Pentemonti szép és értelmes ekklezsiába egy szabaélvű papot helyezzen be hivatalosan.

Ezek szerint általán azt lehet mondani, hogy a francia reformált egyházban a választások 1886-ban olyanok voltak, mint 1883-ban. Ez azt teszi-e, hogy az egyház viszonyaiban nem volt semmi észrevehető változás? S az a jellemzés, melyet ezelőtt három évvel adtak, most is talál? Valójában nem! A három évi időszak rövid ugyan, de ritkán történik, hogy némi politikai, irodalmi, egyházi, sőt társadalmi változást ne idézzen elé. A hirtelen s annál fogva felületesen vizsgáló talán nem veheti észre e változásokat vagy hanyatlásnak nézheti azokat, holott valóságos haladások. Ellenben a gondos vizsgálódó, ki az egészet át tudja látni s a tények mélyébe hatol, könnyen oly pontokat lát meg, a melyek lényegesen megkülönböztetik a jelen viszonyokat az előbbiektől. Világos, például, hogy jelen egyházi szervezetünk s az államtól való függésünk mellett, ha valaki a február 14-iki választások eredményét megítélni akarná, azt mondaná, hogy a francia reformált egyházban nincsen semmi változás; a szabadelvűek és orthodoxok ereje körülbelől még mindig egyenlő és most is folytatják eddigi meddő küzdelmököt és vitájakat. A ki így ítélne, azt mutatná, hogy a való tényállást csak részben ismeri s csak felületesen lát.

Való, hogy az inkább vagy kevésbé meddő viták még most is megújulnak koronként a két párt közt. Való, hogy a küzdelem ma is élénk, sőt néha éles is, kivált a választások idején, s talán még sokáig ilyen lesz. Azonban ezek a küzdelmek és viták többé nem permanensek, s kivált alakjukra lényegesen megváltoztak; hogy irodalmi nyelven szóljak, illedelmes fegyverekkel foly a harc. Az orthodoxia, mely nem válogatta a szavakat, nagyon megszelidítette nyelvét; most már a pártnak csak „enfants perdus-i“ beszélnek nyersen. A vitának nem csak modora, de tárgya is megváltozott, a vita dogmatikus voltából egészen egyházivá lett. A lapokban vagy könyvekben ritkán találunk oly tekintetbe vehető vitát, mely kizárólag a dogma terén mozogna. A dogmák terét 25 év alatt annyira összekuszálták; s a vita a szabadelvűek és orthodoxok közt oly élénk volt, hogy a tárgyát már kimerítettnek tekinthetjük. Az orthodoxok meggyőzetvén, lanyhán védik magokat; a szabadelvűek pedig kifáradván abból, hogy újból felelevenítsék, a mit már százszor is bebizonyítottak, nem veszik többé tekintetbe az orthodoxok üres ismétlését. Így a doctrinak felett való vita táplálék hiányában elalszik.

De abból, hogy a béke a főbb pontot illetőleg látszólag helyreállott, még nem következett, hogy a két párt egészen kibékült,

miként ezt némely szabadelvűek — sőt az orthodoxok közül is sokan himni látszanak. Ezek a becsületes szívű, őszinte emberek óhaj-tásaikat, reményeiket rövid időn megvalósulandó tényeknek tekintik. Elfeledik, hogy a tekintély emberei mindig ta'álnak biztos módot arra, hogy kizárhassák azokat, a kiket ki akarnak zární. Ezért őszpontosította az orthodoxia minden erejét csupán az egyházi térre. Ma a vita csak e kérdés körül forog: A francia reformált egyház hitfelekezeti egyház-e? Az! felelik az orthodoxok s e határozott állítások alapján a szabadelvűek elébe egy hitvallást tártanak, melyet egy korábbi zsinat csekély többsége dolgozott ki. És mivel a szabadelvűek határozottan vonakodnak elismerni, hogy egyházuk hitfelekezeti, és megtagadják a hitvallásnak, melyet velök alá akarnak íratni, az érvényességét, azt állítják rólok, hogy nem tagjai a reformált egyháznak. És mivel a zsinat határozatait a kormány még nem erősítette meg, a szabadelvűek nem igen veszik számba az ellenök kimondott kizárásokat. Ez azt mutatja, hogy az egyesülés a pártok közt nem történik meg oly hamar, mint némelyek remélték. Azt hiszem, biztosan állíthatom, miszerint néhány hónap óta, a legoptimistábbak is elvesztették e tekintetben utolsó reménységöket is. Mult évi octóberben, mikor a nantési edictum visszavonásának százas évfordulóját ünnepeltük, szívünkéből örvendettünk, mert láttuk, hogy a protestantizmus különböző árnyalatai kezét szorítottak egymással s testvéries érzelmekkel egyesültek. Azt mondtuk, hogy a béke meg lesz, hogy meg lett, és a francia nagy reformált egyház egyesült erővel biztosan haladhat azon nemes szellemek meghódítására, kik az igazságot óhajtják. Fájdalom, ez a szép gejedelem nem élte tul az eseményt, mely előidézte. Rövid idő alatt mindenki a particularis egyháza felé vezető utra tért, s nem akarta, hogy egy más egyház hiveivel öszszetéveszszék. Csakhamar a közelebről történt választásokra kezdettek készülni, és a küzdelem, mindenik oly egyházban, hol a két párt szemben állott, még sem volt kevésbbé élénk.

Kiválóan az mutatja, hogy a két pártnak, melyre a francia reformált egyház most oszolja van, az egyesülését nem lehet várni, hogy az állam és egyház megválásának esetére mindenik párt külön készül és szervezkedik: az orthodoxoknak meg van előkészítő iskolájok oly fiatal emberek számára, kik papi pályára szánják magokat; a szabadelvűeknek is van; sőt azt lehet mondani, hogy mindenik pártnak meg van a maga theologiai fakultása; mindeniknek van központi pénztára, hogy papjait és ekklézsiáit segedelmezze. Ha az orthodoxoknak meg van hivatalos zsinatjok; a szabadelvűeknek meg vannak papi gyűléseik, melyeket egész Franciaországban szerveztek. Ha a zsinatok hitczikelyeket állítanak meg és adnak ki; a szabadelvű társulatok is adnak ki szabályrendeleteket. Egy szóval mindenik párt arra munkál, hogy saját szervezete legyen. Mig a concordatum érvényben lesz, egynek látszanak; de azon a napon, melyen a kapocs, mely most az államhoz fűzi, megszakad, mindenik saját útjára tér, ha az orthodoxok nem hagynak fel egy, oly zsinat esz-

méjével, mely teljhatalommal állithasson meg kötelező hitcikkelyeket, s ha nem szorítkoznak csak közigazgatási zsinatra. Ez esetben a kibékülés lehetséges lenne, mert a szabadelvűek soha sem idegenkedtek a közigazgatási és kormányzó zsinat eszméjétől. De azt nem lehet hinni, hogy az orthodoxok lemondjanak arról, hogy a zsinat a dogma ügyekben teljhatalmu ne legyen. Ezért hiszem én is, hogy a francia reformált egyház az államtól való elválása után kétfelé válik.

Ezen lehető különválás esetén igen természetesen két kérdés keletkezik; az egyik: vajjon a különválás a francia protestantizmusnak kárára lesz-e és nem gyengíti-e? Nem szenved kétséget, hogy a francia protestánsoknak két külön testületté való szakadása általában kellemetlen ne lenne. Elvitathatatlan, hogy sokkal jobb lett volna, ha szorosán egyesülten egy compact egészet alkottak volna; így kifelé nagyobb hatások lett volna; számok csekély volta is követeli az öszszetartást, hogy terjeszkedési törekvésök hathatósabb legyen; hisz e tekintetben most is fel szokták ellenük hozni meghasonlásukat. Mindazonáltal nem kell nagyitanunk a veszélyt, mely a protestantizmust a különválás után érné, mert a veszély inkább csak látszó, mintsem valószínű. Korábban ismertettem, hogy minő módokon iparkodik mindenik fél propagandát csinálni. A szabadelvűek inkább az értelmes és művelt katolikusokra törekszenek hatni, az ilyenektől nem lehet várni, hogy szemünkre vessék a vallási nézetekben való eltéréseinket; tudják, hogy ez oly tér, melyen az egyformaságot nem lehet megvalósítani, mert az a hit dolga a szó valódi értelmében; és éppen azért jönnek mi hozzánk, hogy lelkiismeretök szabadságát és önállóságát megvédelmezzék. Az orthodoxia más téren működik: a köznépre hat, mely valamely okból nem talál megnyugvást a katholicizmusban s ezért a protestantizmus felé fordul. De a kiket ezek közül az orthodoxia megtérít, nem is gondolnak a protestánsok közt való meghasonlásra; kevés különbséget találnak az orthodox protestáns és a katolikus hitcikkelyek közt, az egyedüli különbség az isteni tisztelet tartásának módja. Tehát csak a vakbuzgó klerikálisok, meg a közönbösek fognak kiabálni a meghasonlásért.

A protestáns eszméknek bár lassu, de valódi és érezhető hatása a két párt különválása után is megmarad, s ez a fődolog, sőt nekem úgy tetszik, hogy bizonyos tekintetben az elválás még élénkbe teszi a protestantizmus működését azon verseny által, mely a két egyház közt keletkezni fog. Mely verseny már is észrevehető a két fél által teremtett és fentartott intézetekben. Ez pedig még csak az első fellépés; bizonyos, hogy az elválás megtörténte után új válsalatok követik a meglevőket. E szerint bár azok közé tartozom, kik fájlalják a meghasonlást, mégis teljesen bizom a francia reformált életrealóságában s teljesen bizom annak jövőjében.

A második kérdés, mely hasonlóan természetesen felmerül az: ha vajjon a két alakulandó egyház nem lesz-e egymásnak ellensége? S vajjon egyet fognak-e érteni abban, hogy például a régi reformált

egyház valamely nagy ünnepét közösen megüljék, miként ez október 18-án 1885-ben a nantesi edictum visszavonásának százas ünnepélyénél történt? Való, hogy nem tudom, hogy minő viszontagságokon kell átmenni a leendő egyháznak; nem tudom, hogy Isten minő megpróbáltatást vagy dicsőséget tart fenn számára; de a mult példát mutat nekünk arra, hogy a protestansok minő magatartást fognak tanusítani jövőben is történelmök ünnepélyes, kivételes esetekben. A mult ugyanis azt mutatja, hogy a protestansok dogmatikai és egyházi különböző nézeteik mellett is mindig együtt tudtak felbuzdulni, midőn közös történelmök valamely nagy tényét meg kellett ünnepelni. Ilyenekül csak a május 29-én 1859-ben a francia protestantizmus szervezkedésének három százas ünnepének megülését, és a mult évi ünnepet idézem. Nincs semmi kétségem a jövőben, kiválóbb pontokban a jövő nem fog különbözni a multtól. Hisz a francia protestansoknak, bár hogyan is, három százas közös történelmök van, melyet magokénak követelnek, melyet szeretnek s a melyre büszkéek. Atyáik egyek voltak s azok hagyományait mindnyájan értékesíteni akarják; mindenik a maga módja szerint, de mindenik azzal az óhajtalással és akarattal, hogy az virágozzék.

És ha valaki annak törvényes bírását elvitatni, vagy szabad használati jogát korlátozni akarná, mint egy ember állana az ellenséggel szembe, bár ki legyen is az. Azt hiszem nem tévedek, ha azt állítom, hogy a francia protestansok a köztök levő solidaritást még jobban fogják érzni, mikor az állam támogatására nem számíthatnak. És ha a két párt két külön egyházat alkot, még több okok lesz békében élni. Mindenik intézheti saját ügyeit; mindenki ahoz csatlakozhatik, a melyik leginkább megfelel aspiratiójának. Nem lesz ok arra, hogy a belháboru, ugy miként most, folyon. Hogy mindennapias kifejezést használjak, ugy lesznek, mint két szomszéd, a kik nem laknak egy lakrészben; mindenik saját dolgával foglalkozik, a nélkül, hogy a másikéba elegyedjék, jó egyetértésben fognak élni, sőt gyakran egymásnak szolgálatokat is tesznek.

Az eddigiek szerint tehát, a legutóbbi választások nem tüntetnek fel semmi számbavehető változást a két pártnak, melyre jelenleg a francia reformált oszlás szakadva van, számszerinti erejének viszonyaiban. Az egyházban a helyzet anynyiban változott, hogy a dogmai küzdelem egyháziává változott. A polemianak megváltozván tárgya, jellege is megváltozott s kevésbé heves lett. Minden azt mutatja, hogy a két párt a helyett, hogy egykor egyesülni törekednék, arra iparkodik, hogy két különböző egyházat alkosson. Jobb lett volna a francia reformált egyház régi jó hírnevére, hogy másképpen történjék; de ezt így hozza magával a szabadság; s a protestantizmus nem szenved általa és nagy alkalmakkal a protestansok bizonyosan mindig tudni fognak egyesülni, hogy együtt imádják atyáik Istenét.

Levellem már is nagyon hosszúra nyult; bevégezésül csak néhány érdekes ujságot közlök.

— Február 1-én nyitották meg a francia pretestans könyvtár új termét. Ez ideig az a könyvtár a Vendome téren 16. szám alatt volt elhelyezve, egy sötét s nagyon kicsiny helyiségben. Elnöke Schicker urnak áldozata nyomán most már fényesen van beállítva Saint Péres utczában 54. szám alatt. Az elnök a helyiséget, melyet vett, a francia reformált egyháznak adta. A könyvtár dolgozó szobája nagyon terjedelmes, igen jól be van rendezve s kiválóan van világítva kettős üveg fedéllel. Ettől egy kemény kőfal választja el azt a szobát, a melyben vas szekrényekben a kéziratok s a ritka és becses könyvek vannak elhelyezve, kevés oly könyvtár van, a mely ilyen jól lenne biztosítva a tűz és a tolvajok ellen. Az elővigyázat azonban nem felesleges, mert, a miként korábban már mondtam, e könyvtár a protestantizmus történelmének valódi kincseit foglalja magába. A megnyitás napján a dolgozók nagy öröme az hirdettetett ki, hogy a könyvtár ezután egy héten négy nap lesz nyitva. A francia protestantizmus nem méltányolhatja eléggé Schicker ur hasznos szolgálatait.

— Azt hiszem, hogy már a múlt évben megemlítettem, hogy a katolikus theologiai fakultás eltörlésével, az egy hasonló tanítással fog pótoltatni, és ez a Sorbonne tanintézetben berendezett magasabb tudományos tanítással fog kapcsolatba hozatni. A ministeri rendelet, mely e tanítást „Section des Sciences religieuses“ — a vallás tudományok osztálya — szervezi, január végén jelent meg, és a tanfolyam martius 1-én kezdődött meg. Ez egy valószínűség nagy lépés a theologiai tanítás secularizációjára; katolikus szempontból valóságos esemény, a mely az egyház határozatainak hódoló lelkekre nagyon kellemetlen. A klerikális lapok eléggé is jajgattak, mikor a ministeri határozat tudomásokra jött; haragiok tetőfokra hágott, midőn látták, hogy minő embereket választottak e tanításra. A tanároknak csaknem fele protestans, s nem csak protestansok, sőt éppen papok, kettő egyszersmind tanár a protestans theologiai fakultáson. A legismeretesebb nevek közül idézem Reville urat, a ki tanár a College de France ban, fiát Reville Jánost, Sabatier és Marsebieau urakat, kik tanárok a protestans theologiai fakultáson, stb. sőt úgy tetszik, hogy ha merészelték volna, csak protestansokat hívtak volna meg. De hogyan történt ez a részrehajlónak mondható választás? Az oka egyszerű: a miniszter mindent megtett, hogy oly katolikus papokat és tudósokat kapjon, a kik a tanítást elvállalják. Mindazok, a kiket felszólított, kereken megtagadták. Ezt könnyű megérteni. A katholicizmus elvileg ellenzi a vallásos oktatásnak tudományos módon való neutralis tanítását is. S mert a Sorbonne tanintézetben nyújtott tanítás kizárólag tudományos, történelmi, tárgyi-lagosan bíráló, s teljesen mellőzi a dogmát, a mely az egyes egyházak dolga. Szóval a vallás történelem eredetének tanulmányozása, a legszélső keleten kezdve, a budhizmuson, brahmanizmuson stb. keresztül s a kereszténységgel végződik. És éppen a katolikus elv és az állam által berendezett világi tanítás elvének összszférhetlensége miatt tartják az ultramontánok a Section des Sciences re-

ligieuses szervezését vallás ellenes propagandának. Ez a kifogás és hibáztatás magában összeesik, ha meggondoljuk, hogy a tanfolyam nem nyilvános, csak azok hallgatják, a kik beiratkoznak s kötelezik magokat, hogy azokra eljárnak s dolgoznak. Ebből látszik, hogy az nem lesz heves szenvedélyeknek és tüzes propagandának tüzhelye, hanem egyszerűen a tudomány tanyája; de a katholikuskoknak így sem kell.

CHARRUAUD.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Pozsonyban kiadva megjelent az Orbók Mór által szerkesztett „Paedagogiai plutarch“ 3-ik és 4-ik (kettős) füzeté. E füzet is ép oly diszesen van kiállítva, mint az előbbiek, s gazdag tartalommal. Dr. Kiss Áron Gönczynek életrajzát közli egy iv terjedelemben. Gönczy életéből oly érdekes adatokat sorol fel, melyek eddig teljesen ismeretlenek voltak a szakközönség előtt. — Tóth Józsefnek, a „minta-tanfelügyelőnek“ életrajzát György Aladár mutatja be kedves stylussal, vonzó előadásban. — Még a következő életrajzokat találjuk e füzetben: Oláh Miklós volt esztergomi érsekét. Dr. Márki S.-tól. Mayer Istvánét (dr. Pápaítól), Weisz Bernát Ferenczét (Böngérfítől), Fellenbergét (dr. Zsengeritől), Wimmerét Ebenspangertől) s a V. Szabó Jánosét (dr. Kökösitől). Egy füzet ára 20 kr. Kettős füzeté 40 kr. Előfizethetni a kiadónál, Drottler Rezsónél Pozsonyban: 5 füzetre 1 firttal, 10 füzetre 2 firttal. Az egész mű 30 füzetre van tervezve. Melegen ajánljuk az életrevaló vállalatot a szakközönség figyelmébe.

KÜLÖNFÉLÉK.

Főt. Ferencz József püspök és neje Gyergyai Anna alapítványa. Mélt. és Főt. Ferencz József püspök s királyi tanácsos és neje Gyergyai Anna ő Nagysága f. év elején elhalt kedves Anna leányuk emlékéért egy szép alapítványnyal öröközték meg kolozsvári ekklezsiánkban. Itt közöljük egész terjedelmében az alapítvány-levelet, a szülői kegyelet és keresztény vallásos érzés e megható nyilatkozatát. Vajha mások is ily nemes jótéteményben keresnének a szomorúságban vigasztalást! Az alapítvány-levél a következő:

Tiszteletes szent ekklezsia! . . .

A végére mehetetlen isteni bölcsesség úgy akarta, hogy egy kedves leányunkat f. évi januárius hó 11-én a halál szülői karjaink közül kiragadja.

Azt a mély fájdalmat, melyet elvesztése felett érezünk, enyhíteni véljük, ha kedves emlékéért, mely szívünkben kitorölközt, legalább kicsiny egyházunkban is megörökítjük.

E czélból elhatároztuk, hogy kolozsvári anyaekkleziánk, jelesen ennek leányiskolája számára, melynek kedves leányunk is egy pár évig növendéke volt, egy 100 frtos szerény alapítványt teszünk.

Midőn ezen egy száz frt alapítványt készpénzben jelen soraink mellé zárnök, ahhoz a következő feltételeket kötjük:

1-ör. Az alapítvány czime legyen: „Ferencz József püspök és neje Gyergyai Anna által elhunyt leányuk: Ferencz Anna nevére tett alapítvány.“

2-or. Az alapítvány, mint tőke, örökre elkölthetetlen, csak jövedelme, illetőleg kamatja használható fel a leányiskola kitünőbb növendékei jutalmazására vásárlandó könyvekre.

3-or. A jutalmul adandó könyveket az iskolára felügyelő lelkész, tanító és tanítónő együttesen állapítják meg, s azoknak kiosztása évenként a közvizsgálat alkalmával nyilvánosan történik.

4-er. A jutalmazásra az ajánlatot az illető tanítók teszik meg, de azt a vizsgáló-bizottsággal egyetértőleg állapítják meg. Jutalomban az erkölcsi jó magaviselet általános feltétele mellett, csak oly leánykák részesítendők, a kik vagy a tanulásban, vagy a női kézimunkában, esetleg a szép írásban, rajzban vagy éneklésben méltán kitünőknek tartathatnak. Ehez képest ha valamelyik évben jutalmazásra méltó növendékek kellő számban vagy egyáltalában nem találtatnának, azon évre vásárolt jutalomkönyvek is a következő évre félretétetnek.

5-ör. Abban a nem remélt esetben, ha helybeli leányiskolánk bármi okból valaha megszűnnék, az alapítvány az 1. pont alatt körülírt czimen továbbra is kizárólag az ekklézsia tulajdona marad, s kamatját tetszés szerint saját szükségeire fordíthatja.

6-or. Azt óhajtván, hogy alapítványunk már a jelen isk. év végén tartandó közvizsgálat alkalmával életbelépjen, a mostan elhelyezendő alapítványi tőke után pedig csak egy év múlva kapván az ekklézsia kamatot, a jelen iskolai évi jutalomkönyvek megvásárolhatására 5 % öt frtot külön szintén ide zárunk.

Fogadja a tiszteletes szent ekklézsia ezen szerény alapítványunkat azon óhajtásunk kíséretében: vajha annak általunk czélzott erkölcsi haszna meglátatnék szent ekklézsiánkban nemzedékről-nemzedékre

Kolozsvártt, 1886. április hó 3.

Ferencz József,
Ferencz Józsefné
Gyergyai Anna.

Esperes-választás Sz.-Udvarhelykörben. Udvarhelykörből a f. évi márt. 20-án megejtett esperes-választásról a következő levelet vettük:

T. Szerkesztőség! Inuen a Homoród vidékéről is irhatok már valamit. Egyházi életünk terén is történt már sok vajulás után nem csak valami, hanem valóságos esemény. Több év óta hullámszásban voltak itt a kedélyek egy esperes-választás eshetősége miatt. Némelyek várták az idő megérkeztét, mások odázni óhajtották volna. Sajátságos. Itt egész pátriárkális színezetű vala az egyházi élet. Belső embereink a bátyám

és öcsém őszinte viszonyában voltak. Éles összeütközésre mondhatni senki sem számított. A körülmények és a teendők számbavételével, összehasonlításával s az eshetőségek latolgatásával foglalkozott már huzamosabb idő óta mindenki, de nem nyíltan, hanem csak magában. Talált a közvélemény több esperesnek valót. Ez a kör régebben is az elsők közé tartozott. Most sem vala hajlandó elmaradni. Egy esperes-választás ennek kellett, hogy kifejezést adjon külsőleg is. Ez történt meg mártius 20-án Városfalván.

A köri közgyűlést t. Gyöngyösi István vargyasi, 52 éves pap és 14 éves lemondott esperes az iskola nagytermében hathatós imával, s körültekintő, átgondolt beszéddel nyitotta meg. A választás megkezdődvén, szorongó kebellet várta mindenki az eredményt, annyival inkább, mert László Domokos kir. aljárásbíró és Jakab Gyula szolgabíró, mint ügybuzgó felügyelő gondnokok is jelen voltak, mély érdeklődéssel s ennek látható jeleivel. Az első szavazás nem oldotta meg a kérdést. Sándor Lajos almási papra 25, Darkó Sándor jánosfalvi pap és 17 éves köri tapasztalt jegyzőre 16, Egyed Ferencz szentpáli papra 12 és Jakab Gyulára 2 szavazat esett. Új szavazás vált szükségessé, melynek eredménye az lett, hogy Darkó Sándor 28 szóval a Sándor Lajos 26 szavazatával szemben, tehát 2 többséggel megválasztottnak lett kijelentve, mi ellen óvást vagy kifogást senki sem emelt.

Darkó a váratlan fordulat hatása alatt valóban hatásos, eszmékben találó, hasonlatokban gazdag rögtönzött beszédével — azt mondhatni — mindjárt akkor még melegében, ura lett a helyzetnek. A szenvedélyek lecsillapulásának látható jelei tüntek fel az ellentáborból is az őszinte és meleg kézszorításokban. A d. u. 2 órakor kezdődött ebédnél a pohárköszöntők teljesen elsimitották a válaszfalnak még netalán fenlevő romjait is. Egygyé forrt az egész gyülekezet az egyház és annak ügyei szeretetében. Teljes megnyugvás és kibékülés érzetével távozott mindenki.

Igy is kellett. Nem helyes a személyes érdekeket a közügy hátrányára előtérbe tolva tartani. Reméljük, hogy e környék teljes odaadással, mint egy test és egy lélek fog cselekvő részt venni azon nagy reform munkában, melyet a haladott idő vallásközönségünktől is mind hangosabban kezd követelni. Reméljük, hogy e választást sikeres munka fogja követni a kör szellemi és anyagi életének előbbvitelében, fejlesztésében. A teendő nagyon sok. Többszörözött munkára vár. Az aratásra való gabona sok, az arató kevés. Kérjétek az aratás Urát, hogy bocsásson ki több aratókat. d—i. — Mi e sorokhoz annyit adunk, hogy részünkről is igen örvendünk, hogy

Sz.-Udvarhelykörben az esperes-választás oly szépen folyt le, s hogy bár többen voltak érdemes jelöltek, mikor a választás megtörtént, mint alkotmányos érzelmű emberekhez illik, azon megnyugodtak, szent lett a békeesség. Így is van ez jól. Udvarhelykörnek dicséretére válik, hogy a választásnál nem használtak oly eljárást, oly eszközöket, melyek keserű utóízt szoktak hátrahagyni; s így ez egyházunkban mind népességénél fogva, mind belső embereivel, s buzgó felügyelő gondnokaival kiváló helyet foglaló kör magát a választás után egészen nek érezheti. Midőn a nyugalomba vonuló nagyérdemű esperes Gyöngyösi István urnak hosszu életet kívánunk, hogy jeles tehetségeit, mikor a közügy úgy kívánja, még sokáig érvényesíthesse, üdvözöljük Darkó Sándor új esperest és a kört, s együttműködésükre sikert kívánunk.

Egy kath. folyóiratnak megindítása van tervben, mely felölelné az összes tudományok, s a művészet és költészet körét. Az ügy élén gr. Károlyi Sándor és gr. Apponyi Albert állanak, kik az első pénz-alapot tették le a célra. . . . Avagy nem figyelmeztetés-e ez is, hogy folyóiratunkat fokozott mérvben pártoljuk, vállalatunkat tehetségünk szerint erősítsük. Részünkről ebben az évben is nem kicsi áldozatot hoztunk érdekében. Légyen szabad azért remélenünk, hogy ama tehetősebb helyső ember és egyháztanácsos afiai is, kik még nem léptek volna pártolóink sorába, megteszik a magukét az által, hogy előfizetésüket pártoló díjjá sietnek emelni.

A Dávid Ferencz Egyletbe ujabban beléptek ekklezsiáink közül: a kolozsvári, kedői, szabédi, szentháromsági, nyárad-szentlászlói, nyárad-gálfalvi, vadadi, szentkirályi, továbbá a marosköri belső emberek pénztára. Érdekesnek tartom megemlíteni, hogy Nagy-Szebenből, hol még filia-ekklezsiánk sincsen, Szentiványi József egyházi tanácsos ur az egyletnek 14 tagot gyűjtött, s egyszerre 21 frtot küldött be a pénztárba. Sok ilyen buzgó tagot adjon az Isten egyletünknek, s akkor erős és virágzó lesz rövid idő alatt. A titkár.

Gyászhirek. Gábos Mihály szőkefalvi unitárius lelkész elhunyt életének 71-ik évében Szőkefalván febr. 21-én. Özv. és 3 gyermeke maradt. — Szerémi Odescalchy Arthur herceget és nejét, budapesti egyházunk e kitünő tagjait mély gyász érte Szerémi Odescalchy Jolán hercegnő anyagi kis leányuk márt. 5-én történt elvesztésében. — Szász Gergő kolozsvári ev. ref. lelkész, esperes és egyh. kerületi főjegyző márt. 11-én elvesztette édes atyját. ördög-kereszturi lelkész Szász Gergelyt, ki 92 évet élt s 60 évig pappokodott, példásan szentelve magát hivatásának. — Weress Dénes torda-aranyosmegyei alispán, egyháztanácsosnak édes anyja: özv. Weress Lajosné Nagy Lujza márt. 17-én élte 64-ik, özvegysege 20-ik évében jobb létre szenderült. Egy derék magyar háziasszony és 3 élő fia jó anyja hunyt el benne. — Kiss Sámuel sz.-laki lelkész elvesztette egyetlen fiát, Bélát, ki meghalt a szülői háznál márt. 21. A VII. oszt.-ba járt. — Kovácsi Antal tanártársunkat érzékeny veszteség érte testvére: tordai Székely Györgyné Kovácsi Zsófi élte

60-ik évében márt. 29-én történt halálában. — Máté Lajos városf. isk. tanító márt. 31. elvesztette VII. oszt. szépméenyü Áron fiát. — Toldalagi Szatmári Gyula haranglábi birtokos ápr. 7-én elhunyt agyszélhűdés következtében 41 éves korában, nőt és három fiút hagyva hátra. Önfeláldozó férj és édes atya s közügyszerető egyháztanácsos volt, folyóiratunknak is pártolója. — Török Áron felső-rákosi unitárius lelkész-esperest és nejét fájó vesztesség találta 7 éves kedves Róza leánykájuknak ápr. 7-én történt elhunytában. — Vitális Mihály martonosi ny. lelkész meghalt 82 éves korában Medeséren. Egy tipicus alak szállt benne sirba. Kire sokan fognak emlékezni.

Hibaigazítás. 1. füz. 30. l. XIII. Zsolt. 3-ik versében e sor: „Uram! elcsüggedt gyermeknek“, így olvasandó: „Uram! elcsüggedt gyermekednek“.

ARANYKÖNYV.

NYILVÁNOS KÖSZÖNET.

Sándor Lajos homoród-almasi unitárius lelkész ur két írott magyar prédikációs gyűjteményt, melyek közül az egyik a 17-ik száz közepén, a másik a 18-ik elején íratott, továbbá Siménfalvi György aljárú unitárius lelkész ur Sebe János prédikációs gyűjteményét, mely a 18-ik száz végén íratott; valamint két régi szomorú jelentést a főiskolai könyvtárnak ajándékoztak. Fogadják e helyen is a könyvtárt kezelő bizottság szíves köszönetét a becses adományokért.

Kolozsvártt, 1886. márt. 22-én.

Boros György,
főiskolai könyvtárnok.

A BUDAPESTEN ALAPITANDÓ UNITÁRIUS RENDES LEKÉSZI ÁLLOMÁSRA ÉS ÁLLANDÓ IMAHÁZRA TETT KEGYES ADOMÁNYOK.

XXXI. Közlemény.

Alsó-Siménfalvi Kozma Elek buzgó hitrokonunk közvetítésével a 155. sz. gyűjtőkönyvecskére adakoztak Szentmiklóson Sófalvi Dénes, Sófalvi János, Sófalvi Mihály, Farkas Ferencz ifjabb, Lukácsi Mihályné, Lukácsi Áron, Szentannai Ferencz. Vári István alsó, Tiboldi Elek, Elekes Zsigmond, Molnár Mihály, egyenkint 20—20 krajczárt. — Szentannai János id., Vári István felső, Vári Áron, Tiboldi Sándor, Pálfi Anna 30—30 krajczárt. — Szentannai Mózes, Gelei Vilmos 50—50 krajczárt. — Fazakas Ferencz id., Fülöp Sándor, Szentannai János ifjabb, Márton Mózes 10—10 krajczárt. Összesen **90** krajczárt.

Fekete Lajos selmeczi akadémiai tanár urtól az 59. számú könyvecskére **5** frt.

Peőcz József buzgó hitrokonunk gyűjtése — számú könyvecskére Osztfi-Asszonyán: Koczor Dániel 5 frt, Nagy Ferencz 1 frt, Magyar József 1 frt. Peőcz József 1 frt 50 kr., Fejes Dániel Herend 1 frt, Rusa Lázár szolgabíró Felső-Eőr 1 frt, Irabovszky István ügyvéd Felső-Eőr 1 frt. Bárdosy Géza gyógyszerész Felső-Eőr 1 frt, Kovács István Szt.-Gál 50 krajczár. Összesen **13** frt.

Kovács János igazg. tanár 116. számú gyűjtőkönyvecskéjére adakoztak: Gergely Ferencz 1 frt, Steruheim L. 50 kr., Kovács Kálmán 50 kr., Wienerberger Béla 10 kr., Piger József 40 kr., Kovács L. 10 kr., Szilágyi Gy. 10 kr. Hatházi 10 kr., Jannur Albert 30 kr., Szela M. 10 kr., br. Kemény Árpád 50 kr., Kirschner Jakab 50 kr., N. N. 50 kr., Pollák Emil 30 kr., Dürr 20 kr., Boér Sándor 1 frt, N. N. 50 kr., Joanovics György 20 kr., Gámentzy János 30 kr., Tóth József 50 kr., Kozák Ede 50 kr., dr. Csiki Miklós 2 frt, Meskó Miklós 1 frt. Összesen **12** frt.

E közlemény főszeze **35 frt 90 kr.** Ehez adva a 30-ik közleményt, 17,292 frt 72 krt, az alap teszen **17,328 frt 62 krt.**

Fogadják a kegyes adakozók és gyűjtők egyházunk iránt tanusított buzgó fáradozásaiért az egyházközség nevében hálás köszöneteket.

Budapest, 1886. márczius.

Hajós János,
egyh. gondnok.

Végh József,
pénztárnok.

A SZÉKELY-KERESZTURI UNITÁR. EKKLÉZSIA KÖSZÖNETE.

A székely-kereszturi unitár. ekklézsia tornya bebadogoztatására febr. 6-án rendezett kosaras székely bál alkalmával felülfizettek:

Kovács Miklósné 5 kr., Gombos Sámuel 80 kr., Csifó Lina 20 kr., Nagy Gábor 20 kr., Kálmán Dénes 10 kr., Prundár Simon 10 kr., Györfi József 10 kr., Vitályos Albert 30 kr., Török Bodog 30 kr., br. Gamerra Gusztáv 80 kr., Fazakas Dénes 20 kr., Belle László 20 kr., id. Szentgyörgyi Tamás 20 kr., Kábdebő István 40 kr., dr. Grósz Frigyes 10 kr., Kábdebő Antal 20 kr., Vitályos-testvérek 20 kr., Ungvári mózes 20 kr., Sándor János 80 kr., Ördög Péterné 40 kr., Incze István 10 kr., Sófalvi Lajos 1 frt, ifj. Szentgyörgyi Tamás 40 kr., Hankó Dániel 20 kr., Szenkovits Miklós 80 kr., Papp János 80 kr., Nagy Ferencz 20 kr., Becsák János 50 kr., Telmán József 20 kr., Veres István 20 kr., Kövendő Károly 20 kr., Mihály Dénes 80 kr., Karácson István 20 kr., Mari 10 kr., Sebestyén Sándor 30 kr., Fodor János ifj. 20 kr., Péter János 5 kr., Raffaj Károly Uj-Székelyről 80 kr., özv. Wass Miklósné Sz.-Abrahámról 50 kr., Tarcsafalvi Izsák Kédhől 10 krajezár. Rác Sándor Décsfalváról 20 krajezár. Bartók Albert 10 krajezár, Pap Zsigmond 40 krajezár. Ugyan e célra alulirotnál adakoztak: Kolozsvárról Boros György tanár 1 forint, Sz.-Abrahámról Lőrinczi Gyula 20 kr., Martonoshól Gálfi Pál 50 kr., Kadácsból Györke Elek 20 kr., ifj. Marosi Lajos 20 kr., Uj-Székelyről Raffaj Domokos 20 kr., Sz.-Keresztúrról Wolff József 50 kr., Szentgyörgyi Mózes 1 frt, Barabás Lajos, a fiátfalvi ekklától vizsg. hivatal ellátása czimén kapott 2 frt, Felméri Mózes 1 frt, Csifó Salamon 40 kr., ifj. Patakfalvi András 20 kr., Éltető Károly 40 kr., Szent József 1 frt, Balogh Róza 1 frt. Jaeger fr. József 20 kr., Bedő Dénes 1 frt, Borbáth Dani 1 frt, Szávuj Mihály 20 kr., Koncsag Elek 40 kr., Papp Ödön 50 kr., Lőrinczi Sándor 30 kr., Székely-egyleti első tpénztár (fiók) 3 frt 34 kr., Haller József gr. a zenészek számára készítettett egy emelvényt. László József mint pénztárnok szolgált a sz. ügynek.

Urasztali kellékekre Sándor Jánosné és Barabás Lajosné gyűjtőivén utólagosan adakoztak: Barabás József 10 frt, Major Jánosné 20 kr., Katona Sándorné 50 kr., Kozma Ferencz 1 frt.

Urvacsorai kenyeret adnak minden évben 3 ünnep alkalmával Sándor János és neje Kis Néria. pünköstben özv. Fodor Sámuelné. Urvacsorai bort adnak 3 ünnep alkalmával Szentkirályi Árpád, pünköstben Kálmán Józsefné.

Fogadják a nemesszivü adakozók kicsiny egyházunk iránt tetekben mutatott vallásos szerelmükért ekkléziánk forró köszönetét.

Sz.-Keresztur, febr. 23. 1886.

Barabás Lajos,
unitár. lelkész.

A KIS-MÉDESÉRI UNITÁRIUS TEMPLOM-ALAPRA

Udvarhelymegye területén engedélyezett kéregetésből begyűlt kegyes adományok kimutatása és nyilvános nyugtázása az 1884. és 1885. évekről:

Medesér községéből 11 frt, Kis-Solymos 4 frt, Nagy-Solymos 2 frt 50 kr., Rava 6 frt 40 kr., Csób 1 frt 20 kr., Bórdos 2 frt 35 kr., Szent-Demetér 1 frt 55 kr., Székely-Szállás 1 frt 48 kr., Véczeke 3 frt 80 kr., Zsákod 1 frt 37 kr., Hidegkut 1 frt 65 kr., Szent-Erzsébet 2 frt 40 kr., Ujszékely 3 frt 41 kr., A-Boldogasszonyfalva 3 frt 10 kr., Fiafalva 2 frt 20 kr., Sz.-Keresztur nagy köz-

ség 6 frt 81 kr., Kis-Galambfalva 1 frt 56 kr., Betfalva 1 frt 40 kr., Szent-Ábrahám 3 frt 43 kr., M.-Andrásfalva 2 frt 10 kr., Gagy 4 frt 12 kr., Szent-Miklós 2 frt 55 kr., Kis-Kede 1 frt 20 kr., Nagy-Kede 1 frt 45 kr., Rugonfalva 2 frt 20 kr., Alsó-Siménfalva 4 frt 10 kr., Kadáts 2 frt 46 kr., Kobát-Demeterfalva 3 frt 10 kr., Szent-Mihály 1 frt 64 kr., Benczéd 1 frt 50 kr., Tartsafalva 1 frt 70 kr., Csehétfalva 1 frt 96 kr., Firtos-Váralja 1 frt 78 kr., Bözöd 3 frt 60 kr., Bözöd-Ujfalu 1 frt 50 kr., Kőrispatak 2 frt 11 kr., Küsmöd 1 frt 50 kr., Siklód 90 kr., Szolokma 1 frt 40 kr., Eulaka 4 frt, Tördátfalva 2 frt 50 kr., Etéd 5 frt 50 kr., Martonos 2 frt, Homoród-Oklánd 2 frt 35 kr., H.-Ujfalu 1 frt 50 kr., Felső-Rákos 7 frt 87 kr., Kis-Bacson 1 frt 45 kr., Hermány 1 frt 40 kr., Bardocz 1 frt 15 kr., Száldobos 92 kr., Vargyas 8 frt 34 kr., Karácsonfalva 5 frt 4 kr., Homoród-Almás 17 frt 50 kr., Lövéte 15 kr., H.-Keménnyfalva 1 frt 40 kr., Abásfalva 4 frt, Szentmárton 2 frt 40 kr., Recsenyéd 1 frt 50 kr., Szent-Pál 3 frt 90 kr., Szentpéter 2 frt 20 kr., Városfalva 1 frt 80 kr., Jánosfalva 80 kr., Dálya 1 frt 51 kr., Derzs 5 frt 65 kr., Muzsna 2 frt 30 kr., Sz.-Udvarhely városából 6 frt 6 kr., Lengyelfalva 1 frt 20 kr., Sükö 40 kr., Vágás 22 kr., Béta 1 frt. Farczád 1 frt 20 kr., Hodgya 1 frt 10 kr., Bikafalva 50 kr., Agyagfalva 50 kr., Magyarós 50 kr., Bögöz 5 kr., Szombatfalva 92 kr., Betlenfalva 1 frt 40 kr., Kaditsfalva 60 kr., Zetelaka 1 frt 98 kr., Küküllő-Keménnyfalva 50 kr., Szent-Király 1 frt 40 kr., Oroszhegy 1 frt 83 kr., Farkaslaka 2 frt 82 kr., Kecset 2 frt 40 kr., Pálfalva 1 frt, Parajd 4 frt 56 kr., Alsó-Sófalva 2 frt 60 kr., Felső-Sófalva 3 frt 80 kr., Atyha 2 frt 65 kr., Malomfalva 80 kr., Szentlélek 80 kr., Bogátfalva 40 kr., Ülke 80 kr., Szent-Tamás 40 kr., Tibód 70 kr., Sz.-Oláhfalva 89 kr., Méréfalva 66 kr., F.-Boldogfalva 1 frt, Óczfalva 43 kr., Arvátfalva 60 kr., Patakfalva 21 kr., Kénos 80 kr., Lókod 45 kr., Bagy 80 kr., Telekfalva 45 kr., Sándorfalva 46 kr., Szent-László községéből 40 kr. Összes bevétel teszen 245 frt 85 krt, mely összegből, levonva a segély adományok gyűlésével megbizott két személynek alku szerint ígért és ki is adott $\frac{1}{3}$ részt, 81 frt 95 krt, marad a templom-alapra készpénzben 163 frt 90 kr.

Általános kimutatás az 1885. év végén:

1. Az Udvarhelymegye területén eszközölt kéregetésből marad 163 forint 90 kr.
2. Az Unitárius vallásközönség pénztára az 1883-ik évi államsegélyből adott 48 frt 90 kr.
3. A kis-medeséri unitárius leány-egyház pénztárából az 1883-ik évben ájtott 11 frt 35 kr.
4. Tekintetes Raffaj Károly kereszturkőri unitárius főgondnok ur adománya 1885. évben 5 frt.
5. Kamat ezimen az 1884. és 1885-ik évekről — házi kezelés mellett — begyűlt 45 frt 35 kr.
6. A kis-medeséri unitárius egyház tagok adománya 1885. évben 6 forint 50 kr.

Összesen 281 frt, azaz kétszáz és nyolcvanegy forint.

Legyen kedves az áldozat, melyet magánosok és testületek az Ur oltárára tevének!

Minden egyes adakozó gyűjtő-„Emlék“-könyvünkbe jegyeztetik fel, mint a „kis-medeséri unitárius leányegyház jóttevője.“ A keresztényi szeretetnek s testvéri érzésnek adományait ezután is köszönettel elfogadjuk és nyugtázzuk. Nemesszivü adakozóinknak pedig ezuttal hálás köszönetünket nyilvánítjuk.

A kis-medeséri unitárius leányegyház nevében: Medeséren, 1886. január 10-én.

Ferenczi Áron,
lelkész.

Derzsi István,
gondnok.